

**АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ КИШОВАРЗИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАҲҚИҚИ СИСТЕМАВИИ
РУШДИ КИШОВАРЗӢ**

ВБД: 339.732(575.34)

Бо ҳуқуқи дастнавис

Давлатова Гулрухсор Махмадрачабовна

**Такмили усулҳо ва воситаҳои сармоягузори қарзӣ дар корхонаҳои
кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон**

(дар мисоли корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон)

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзоди илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси
08.00.04.02 - Иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ

ДУШАНБЕ-2022

Диссертатсия дар шӯбаи омӯзиш ва мониторинги сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатии Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон иҷро карда шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Одинаев Шохин Талбакович,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муовини директори Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Қудратов Рустам Раҳматович,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафоев Абдумачид Каримович,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Муассисаи тақриздиханда: Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Ҷимояи диссертатсия «28» январи соли 2023, соати 9⁰⁰ дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.КOA-016 назди Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон, ба номи Шириншоҳ Шохтемур (734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146, E-mail: olimov-1976@mail.ru) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмӣ ё дар сомонаи расмӣ Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур www.taiagroun.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат « _____ » _____ 2022 с. тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ

Шӯрои диссертатсионӣ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Олимов А.Х.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Низоми маблағгузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ яке аз муҳимтарин унсурҳои механизми танзими давлатӣ, таҳия ва тақмили сиёсати кишоварзӣ дар Тоҷикистон мебошад. Ин нуктаро Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии мамлакат махсус таъкид намуданд, ки “Ҳукумати мамлакат дар солҳои соҳибистиклолӣ, дар баробари амалисозии ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, ҷиҳати дастгириву пешрафти бахшҳои мухталифи соҳа як қатор барномаҳоро қабул ва амалӣ намуд. Барои рушди соҳа дар ин давра аз ҳамаи манбаъҳои маблағгузори давлатӣ беш аз 18 миллиард сомонӣ, аз ҷумла дар доираи татбиқи 29 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ 9,4 миллиард сомонӣ равона карда шуд”¹. Дар доираи ҳамин гуна барномаю консепсияҳои амалишаванда чараёни воридшавии захираҳои сармоягузорӣ ба бахши кишоварзии комплекси агросаноатӣ тавассути қарзҳои дарозмуддат ба назар мерасад ва ин тамоюл барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан вилояти Хатлон хос аст. Тибқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи низоми бонкии кишвар, аз Бонки миллии Тоҷикистон сар карда, то бонкҳои тичоратӣ, барои зиёд кардани ҳаҷми сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятнок ва қарздиҳӣ ба бахши кишоварзӣ бо меъёрҳои то ҳаққи имкон паст кӯшиш мекунанд. Ҳамзамон, талаботи аз ҳаққи зиёди бонкҳо ба қарзгирандагон ва механизми мураккаби ҷуброни як қисми қарзҳои дарозмуддат ин манбаи маблағгузори барои фаъолияти сармоягузорӣ танҳо барои доираи маҳдуди корхонаҳои кишоварзӣ дастрас менамояд.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки ҳатто бо назардошти пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок аз ҷониби давлат ба соҳаи кишоварзӣ, фоизи қарзҳо аз рӯи сармоягузори қарзӣ ба меъёри фоизие, ки рақибон – истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии кишварҳои хориҷӣ пардохт мекунанд, хело баланд аст.

Воқеият ин аст, ки дар ҳаққи яке аз санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки танзимкунандаи фаъолияти сармоягузорӣ мебошанд, моҳияти иқтисодии сармоягузори қарзӣ муқаррар карда нашудааст. Ҳатто дар адабиёти мавҷудаи иқтисодӣ низ роҳи тақмили усулҳо ва воситаҳои сармоягузори қарзӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ дар сатҳи як минтақаи алоҳида нишон дода нашудаанд. Яъне, на дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва на дар доираҳои андешаҳои мутахассисони ташкилотҳои қарзӣ ва молиявӣ дар байни мафҳумҳои «Сармоягузори қарзӣ», «Маблағгузори лоиҳавӣ», «Қарздиҳӣ» фарқияти дақиқ гузошта намешавад. Ҳол он ки мафҳумҳои мазкур аз бисёр ҷиҳат фарқ мекунанд.

Аз тарафи дигар, соҳаи кишоварзӣ, бахусус корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити имрӯзаи кишвар мунтазам аз норасоии сармоягузориҳо танқисӣ мекашанд ва дарёфти роҳҳои мукамалгардонии усулҳо ва воситаҳои пешниҳоди сармоягузори қарзӣ ба корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон барои баланд бардоштани сатҳи ҳудкифоягии озуқаворӣ вилоят ва бо ҳамин, ба сатҳи амнияти озуқаворӣ мамлакат мусоидат мекунанд.

Аз ин гуфтаҳо чунин хулоса бармеояд, ки сармоягузори қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла бо дарназардошти нақши муҳим доштани он дар тақвияти соҳаҳои сармоягузорӣ ва инноватсионии хоҷагии қишлоқ ва дар маҷмуъ истеҳсолоти агросаноатӣ, бояд мавзуи диққати доираҳои васеи илмӣ қарор гирад. Аз ин рӯ, зарурати ҷустуҷӯи шаклҳо, усулҳо ва механизмҳои кам кардани арзиши

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021, ш. Душанбе [Маъхази электронӣ]: [www. http://prezident.tj/node/27417](http://prezident.tj/node/27417) (санаи мурочиат: 03.03.2022).

захираҳои сармоягузориҳо ва қарзҳои дарозмуддат мубрамияти интиҳоб ва баррасии мавзӯи таҳқиқоти диссертатсиониро асоснок менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаҳои умумии назариявӣ ва методологии раванди сармоягузори бахши аграрӣ дар сарчашмаҳои илми иқтисодӣ таҷассуми худро ёфтаанд, ки дар асарҳои олимону иқтисодшиносони ватанию хориҷӣ васеъ инъикос ёфтаанд. Дар тақмили асосҳои назариявии самаранокии маблағгузориҳои соҳаи кишоварзӣ дар таҷрибаҳои ҷаҳонӣ олимони хориҷӣ саҳми худро гузоштаанд. Дар байни хориҷиён классикони андешаи иқтисодӣ дар омӯзиши ин масъалаҳо, ба монанди: А. Смит, Ч.М. Кейнс, У. Шарп, Ч. Ч. Александр, Ч. Бейли, К. Маркс, Ч. Самуэлсон ва дигарон саҳми калон гузоштаанд.

Масъалаҳои ташкили фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ ва дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ дар асарҳои иқтисодшиносони кишоварзӣ ба монанди В.Г. Закшевский, А.О. Чередникова, Т.С. Долгачева, В.Б. Зотов, А.Я. Кибиров, И.В. Дмитриев, И.Б. Маслова, М.А. Федотова, И.В. Левина, Ю.В. Трушин, А.С. Миндрин, А.В. Петриков ва дигарон инъикос ёфтааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои алоҳидаи масъалаи таҳқиқшаванда дар қорҳои илми олимони маъруфи соҳа Ашуров И.С., Бобоев А.А., Бердиев Р.Б., Давлатзода Қ.Қ., Исмоилов А.А., Каримова М.Т., Комилов С.Ҷ., Мирсаидов А.Б., Мадаминов А.А., Насриддинов М.А., Одинаев Ш.Т., Пиризода Ҷ.С., Раҳимзода Ш.М., Раҳимов З.А., Розиков В.А., Саидмуродзода Л.Ҳ., Садриддинов Н.Т., Солиев А.А., Тағоев Ҷ.Ҳ., Б., Умаров Х., Хушвахтзода Қ.Х. Шарипов З.Р., Шарифов Б.М., Шамсиев Қ. ва дигарон оварда шудааст.

Аммо, бо вучуди рушди бунёдии як қатор муқаррарот оид ба маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, баъзе ҷанбаҳои назариявӣ амалӣ, ки омӯзиши ҷудогонаро талаб мекунанд, ба монанди муҳтавои иқтисодии ташкили дастгирии молиявӣ ва қарзии соҳаи кишоварзӣ, мушаххасоти сармоягузори қарзӣ ба қорхонаҳои кишоварзӣ, ба қадри кофӣ ба инобат гирифта нашудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот бо барномаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 октябри соли 2016, таҳти № 392 тасдиқ гардидааст, инчунин бо “Барномаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25. 06 соли 2020, №386 тасдиқ шудааст, “Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 октябри соли 2020 ба тасвиб расидааст, алоқамандӣ дорад. Диссертатсия мувофиқи нақшаи илмӣ-таҳқиқотии Институти иқтисодӣ ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон иҷро гардида, ба мавзӯҳои илмӣ шуъбаи мазкур оид ба сармоягузорӣ робитаи бевосита дошта, дар Шӯрои олимони шуъбаи омӯзиш ва мониторинги сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ муҳокима гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот аз омӯзиш ва пешниҳоди тавсияҳои назариявӣ методӣ ва амалии илман асоснокшуда, ҷиҳати тақмили усулҳо ва воситаҳои пешниҳоди сармоягузориҳо ба соҳаи кишоварзӣ дар минтақа бо мақсади беҳтарсозии вазъи молиявӣ хоҷагидорӣ қорхонаҳои кишоварзӣ, иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил гардидан ба мақсади гузошташуда, ҳалли вазифаҳои зерин муқаррар гардидааст:

- омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии муайян намудани моҳият ва мундариҷаи иқтисодии категорияҳои "сармоягузорӣ", "қарздиҳӣ", "сармоягузориҳои қарзӣ";

- бо назардошти хусусиятҳои соҳа ҷамбаст кардани таҷрибаи ватанӣ ва хориҷии ташкилотҳои молиявӣ ва қарзӣ дар таъмини маблағгузориҳои молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ;

- баҳодиҳии иқтисодӣ ба динамикаи фаъолияти сармоягузорӣ ва таҳлили вазъи молиявӣ ва иқтисодии корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон;

- асоснок намудани хусусият ва шароити иқтисодии сармоягузориҳои қарзӣ ҳамчун як роҳи ҷалби сармоя ба соҳа ва фаългардониҳои фаъолияти сармоягузориҳои корхонаҳои кишоварзӣ;

- таҳия ва асосноккунии самтҳои тақмили шаклҳои дастгирии давлатӣ дар самти субсидияи сармоягузориҳо дар соҳаи кишоварзӣ бо мақсади беҳтар намудани ваъзи молиявии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ.

Объекти таҳқиқот корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, кооперативҳои тичоратӣ ва дигар шаклҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки ҷараёни беҳтар кардани қарздиҳиро барои ҷалби захираҳои сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ бо истифода аз корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон, инчунин дигар иштирокчиёни мустақим ё ғайримустақими ин равандро танзим мекунад.

Мавзӯи таҳқиқот муносибатҳои молиявӣ иқтисодие мебошанд, ки дар ҷараёни ташаккулёбӣ ва фаъолияти самарабахши захираҳои сармоягузориҳо ба бахши кишоварзии иқтисодиёт пурзӯр менамоянд.

Фарзияи таҳқиқот дар заминаи муқаррароти назариявии илман асоснокшудае асос ёфтааст, ки мукамалгардониҳои усулҳо ва воситаҳои пешниҳод кардани сармоягузориҳои қарзӣ ба субъектҳои муносибатҳои қарзӣ метавонад боиси рушди комплекси агросаноатии вилояти Хатлон, бахусус корхонаҳои кишоварзии он ва ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ гардида, дар ҳамин радиф ба ҳаллу фасли вазифаҳо оид ба баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳоли, афзоиши шуғл дар оянда муосидат менамояд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқоти диссертатсионӣ асарҳои олимони ватанию хориҷӣ оид ба масъалаҳои ҷалб намудани сармоягузорӣ ва беҳтар намудани қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ, таҳқиқи баланд бардоштани маҳсулоти рақобатпазир ба воситаи сармоягузорӣ дар шароити ҷумҳурӣ, инчунин омӯхтани соҳаҳои сармоягузорӣ ва инноватсионии хоҷагии қишлоқ ба шумор мераванд.

Дар диссертатсия санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводҳо ва ҳисоботҳои Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботи солонаи корхонаҳои кишоварзӣ новобаста аз шакли моликиятшон, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, кооператсияҳои истеҳсолию тичоратӣ, ҳисоботҳои вазорату идораҳои дахлдор, инчунин маводҳои конфронсҳои илмӣ-амалӣ, монографияҳо ва дигар маводи дар матбуоти даврӣ нашршуда, захираҳои иттилоотии Интернет, инчунин коркардҳо ва ҳисобҳои муаллиф истифода шудаанд.

Барои ноил шудан ба мақсадҳо ва вазифаҳо, ки дар диссертатсия пешбинӣ гузошта шуда буданд, усулҳои зерин: абстрактӣ-мантиқӣ, динамикӣ, таҳлили муқоисавӣ, индуксия, дедуксия, ҳамзамон усулҳои оморӣ ва иқтисодӣ-риёзии таҳлил ва шарҳи графикӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати сарчашмаи маълумоти иттилооти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шӯбаҳои минтақавии он, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои кишоварзӣ ва муассисаҳои ҷумҳурӣ, ҳуҷжатҳои расмӣ, маҷмуаҳои оморӣ, нигоришоти таҳлилӣ, маърузаҳои як қатор ташкилотҳои байналмилалӣ ва натиҷаи таҳқиқоти ҳуди муаллиф хизмат намудаанд. Дар рафти таҳқиқот ҳуҷжатҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ, фармонҳои Президент ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводҳои конференсияҳои омӯзандаи доираи масъалаҳои марбута истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шӯбаи омӯзиш ва мониторинги сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатии Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон гузаронида шудааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ. Навоварии илмӣ таҳқиқот аз таҳияи асосҳои назариявӣ ва амалии илман асоснокшуда, ҷиҳати тақмили усулҳо ва воситаҳои пешниҳоди сармоягузори қарзӣ соҳаи кишоварзӣ дар минтақа бо мақсади беҳтарсозии вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ бо назардошти шароити иқтисодии молистеҳсолкунандагон ва тақмили механизми маблағгузори соҳа иборат мебошад.

Унсурҳои асосии онро унвонҷӯй чунин пешниҳод намудааст:

- ҷанбаҳои назариявии категорияҳои “сармоягузориҳо, “қарздиҳӣ” ва «сармоягузориҳои қарзӣ» аз нигоҳи фарқиятҳои хоси онҳо омӯхта шуда, дар асоси як қатор нишондиҳандаҳои тавсифӣ моҳияти иқтисодии онҳо ошкор карда шуданд;

- омӯзиши таҷрибаи ватанӣ ва хориҷии ташкилотҳои қарзӣ дар таъмини маблағгузори соҳаи кишоварзӣ нишон дод, ки ташкилотҳои қарзӣ дар сатҳи зарурӣ хоҷагиҳои кишоварзиро бо маблағгузори қарзӣ таъмин карда наметавонанд. Вобаста ба таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ андешидани чораҳои махсус, аз қабилӣ таъсисдиҳии кооперативҳои қарзӣ, васеъ кардани шабакаи филиалҳои бонкҳои тичоратӣ дар маҳалҳои вилоят, баланд бардоштани сатҳи ҷолибият ва пардохтпазирии корхонаҳои кишоварзӣ барои сармоягузори қарзӣ ва дар баробари ин, коҳиш додани сатҳи баланди хавфҳои қарзӣ пешниҳод карда шудааст;

- тамоюли тағйирёбии самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ ва молиявии корхонаҳои соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон ва иқтидори қарздиҳии ташкилотҳои қарзӣ минтақа ошкор карда шуд ва ин имкон дод ҳулоса бароварда шавад, ки ҷалби иловагии қарзҳои кӯтоҳмуддат ба азнавсозии воситаҳои истеҳсолии корхонаҳо таъсир намерасонад ва роҳҳои асосии ҷалби сармоягузори қарзӣ пешниҳод карда шудаанд;

- самтҳои асосии тақмил додани механизми қарздиҳии корхонаҳои кишоварзӣ қор карда баромада шуданд, аз ҷумла, пешниҳод шуд, ки сохтори қарздиҳӣ тағйир дода шуда, аз монополияи воситаҳои молиявии давлатӣ дар ин самт даст кашанд ва татбиқи субсидияҳои давлатӣ барои қарздиҳӣ ба бонкҳои тичоратӣ ва ширкатҳои лизингӣ нигаронида шуда, онҳо ба сифати миёнарав баромад накарда, балки дар ташкили корхонаҳои истеҳсолкунандаи таҷҳизоти кишоварзӣ сафарбар карда шаванд;

- таҳия ва пешниҳоди лоиҳаи таъсиси “Маркази кишоварзии рушди сармоягузорӣ”, ки ба он намояндагони мақомоти минтақавии комплекси агросаноатӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, сармоягузори хусусӣ ва ташкилотҳои кишоварзии вилояти Хатлон дохил мешаванд, имкон медиҳад дастгирии давлатӣ аз як тараф, барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори бахши кишоварзии минтақавии иқтисодиёт бо мақсади ҷалби сармояи хориҷии хусусӣ ва аз тарафи дигар, истифодаи лизинг дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳарчи бештари ҷалби сармоягузори қарзӣ бо ин восита ба азнавсозии техникаи корхонаҳои кишоварзӣ оварда расонида, ба устувории молиявии субъектҳои муносибатҳои лизингӣ дар соҳаи кишоварзӣ мусоидат кунанд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

- васеъ намудани муҳтавои категорияи иқтисодии «сармоягузориҳои қарзӣ» аз нигоҳи тафриқаҳои хоси он аз қарздиҳии кӯтоҳмуддат ва маблағгузориҳои лоиҳаҳо ва ошкор кардани хусусиятҳои амалкарди он дар шароити иқтисодии Тоҷикистон;

- ошкор намудани тамоюли тағйирёбии самаранокии фаъолияти истеҳсоли ва молиявии корхонаҳои соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон ва иқтидори қарздиҳии ташкилотҳои қарзии минтақа;

- такмил додани самтҳои асосии механизми қарздиҳии корхонаҳои кишоварзӣ ва ироаи пешниҳодҳо оид ба тағйир додани сохтори қарздиҳӣ, тавсияи дасткашӣ аз монополияи воситаҳои молиявии давлатӣ ва татбиқи субсидияҳои давлатии барои қарздиҳӣ ба бонкҳои тиҷоратӣ ва ширкатҳои лизингӣ нигаронидашуда;

- асоснок карда шудани механизми такмили низоми субсидия, коркарди тавсияҳо ҷиҳати таъсис додани Фонди қарздиҳии сармоягузори бахши кишоварзӣ;

- таҳия ва пешниҳоди ҷалби сармояи қарзӣ тавассути истифодаи лизинги кишоварзӣ ва муайян кардани муносибати методологии қобилияти сармоягузорҳои қарзии ташкилотҳои кишоварзӣ дар асоси нишондиҳандаи умумии интегралӣ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки муқаррароти назариявӣ, методӣ, ҳулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия пешниҳодшуда метавонанд дар инкишофи самаранокии сармоягузориҳои қарзӣ ба фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ таъсири ҳудро расонанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки истифодаи баъзе муқаррароти таҳқиқоти диссертатсионӣ ба густариши дониш дар соҳаи назарияи такмили сармоягузориҳои қарзӣ, асосноккунии методология ва фишангҳои системаи таҳлил ва такмили манбаҳои сармоягузорӣ ва маблағгузори қарзӣ дар шароити кунунии рушди соҳаи кишоварзӣ мусоидат мекунад. Натиҷаҳои илмӣ, ҳулосаҳо ва тавсияҳои диссертатсионии пешниҳодшударо метавон дар самти такмил додани усулҳо ва ҷалби сармоягузори қарзӣ истифода бурд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро таҷрибаҳо, маълумотҳои пешниҳодшуда, ҳаҷми кофии маводҳои таҳқиқотӣ, усулҳои муносиби коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва нашрияҳо исбот мекунанд. Ҳулоса ва тавсияҳо ба таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос ёфтаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Навигарӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот ба бандҳои зерини шиносномаи номгӯи ихтисосҳои ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.04.02 - Иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ мувофиқат мекунад: банди 4. Хусусиятҳои

хоси равандҳои тақрористеҳсолкунӣ дар хоҷагии қишлоқ, аз он ҷумла тақрористеҳсолкунии фондҳои асосӣ, захираҳои меҳнатӣ ва заминӣ, фаъолияти инвеститсионӣ, маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ; 15.Тараққиёти кооператсияи (ҳамкорӣ) кишоварзӣ, аз он ҷумла истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва қарздиҳӣ; 28. Фаъолияти инноватсионӣ - сармоягузорию корхонаҳои (хоҷагиҳои) КАС; 48. Ҳавасмандии фаъолияти сармоягузорӣ дар кластерҳои соҳаи чорводорӣ; 49.Ҳавасмандии фаъолияти сармоягузорӣ дар кластерҳои соҳаи растанипарварӣ.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар тамоми давраҳои иҷрои нақшаи кори илмӣ-таҳқиқотӣ: интихоби мавзӯ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, муайян намудани ҳадафи таҳқиқ, масъалагузорӣ ва иҷрои вазифаҳо бевосита муаллиф саҳм гузоштааст. Саҳми муаллиф дар васеътар намудани тафсири категорияи иқтисодии «сармоягузориҳои қарзӣ», муайян намудани хусусиятҳои фарқкунандаи он аз қарздиҳии кӯтоҳмуддат, шароити роҳандозии он минтақаи алоҳида, тақмили самтҳои асосии механизми қарздиҳии корхонаҳои кишоварзӣ ва ироаи пешниҳодҳо оид ба тағйир додани сохтори қарздиҳӣ, тавсияи дасткашӣ аз монополияи воситаҳои молиявии давлатӣ ифода ёфтааст. Диссертант ҳолати кунунии сармоягузориҳои қарзиро дар корхонаҳои соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бодикқат омӯхта, роҳҳо ва воситаҳои пешниҳоди онҳоро мукамал гардонид, натиҷаҳои таҳқиқро дар шакли мақолаҳои илмӣ ба таърифи расонидааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳо ва хулосаҳои дар марҳилаҳои гуногуни таҳқиқот бадастомада дар шакли маъруза дар конфронсҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ, байнидониишгоҳӣ, конфронсҳои илмӣ, конфронсҳои илмию амалӣ ва илмӣ-методӣ дар солҳои 2017-2021 пешниҳод карда шуданд. Аз ҷумла, дар семинари илмию амалии минтақавӣ дар мавзӯи “Рушди истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ – заминаи мусоиди татбиқи саноатикунунии минтақа” дар АИКТ (2020), конфронси илмӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Саҳми олимони ҷавон дар рушди илм, инноватсия ва технологияи кишоварзӣ” (Душанбе, 2020) ва ғ.

Муқаррароти диссертатсия дар ҷараёни таълимии Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон дар вақти тадриси фанҳои «Назарияи иқтисодӣ», «Менеҷменти молиявӣ», «Таҳлили иқтисодии комплекси фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣю корхонаҳо» ва ғайра истифода шудааст. Бархе аз муқаррароти амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар фаъолияти амалии корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон истифода мешаванд (маълумотномаҳо замима карда мешаванд).

Интишороти аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ 6 мақолаи илмӣ дар ҳаҷми 3,2 ҷузъи ҷопӣ (2.2. ҷ.ҷ. аз муаллиф) нашр гардидааст, ки аз онҳо 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣю тавсияшудаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, нашр гардидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 183 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад. Диссертатсия 29 ҷадвал, 12 расм, 1 диаграммаро фаро гирифта аст. Рӯйхати адабиёт 171 номгӯйро дар бар мегирад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима аҳамияти мавзӯи тадқиқот нишон дода шуда, ҳадаф ва вазифаҳои кор муайян гардида, нағзони илмӣю кор ва гуногунии масъала муайян карда шудааст. Асосҳои методологӣ ва методологии тадқиқот нишон дода шуда, аҳамияти назариявӣ ва амалии он муайян карда шудааст.

Дар боби аввал “Асосҳои назариявии механизми сармоягузорӣ ва қарз дар соҳаи кишоварзӣ” мафҳум ва мундариҷаи иқтисодии сармоягузорӣ ва қарз дар истеҳсолоти кишоварзӣ, хусусиятҳои қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ дар иқтисоди муосир, таҷрибаи хоричии маблағгузори соҳаи кишоварзӣ зери омӯзиш ва хулосабарорӣ қарор дода шудааст.

Сармоягузорӣ ҳамчун раванде ба таҷдид ва афзун кардани сармояи истифодашаванда амал мекунад, ки бо ёрии онҳо раванди истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ гузаронида шуда, боигарии миллат афзоиш меёбад.

Мувофиқи ақидаи А. Смит, сармоягузорӣ боигарии иҷтимоиро афзун мекунад ва ҳамзамон ба субъекте, ки бо намудҳои муайяни фаъолият машғул аст, даромад меорад. Бо вучуди ин, Смит қайд мекунад, ки агар ягон мол бо мақсади ба даст овардани даромад истифода шавад, пас он барои соҳиби он сармоя аст, аммо дар маънои иҷтимоӣ сармоя нест.

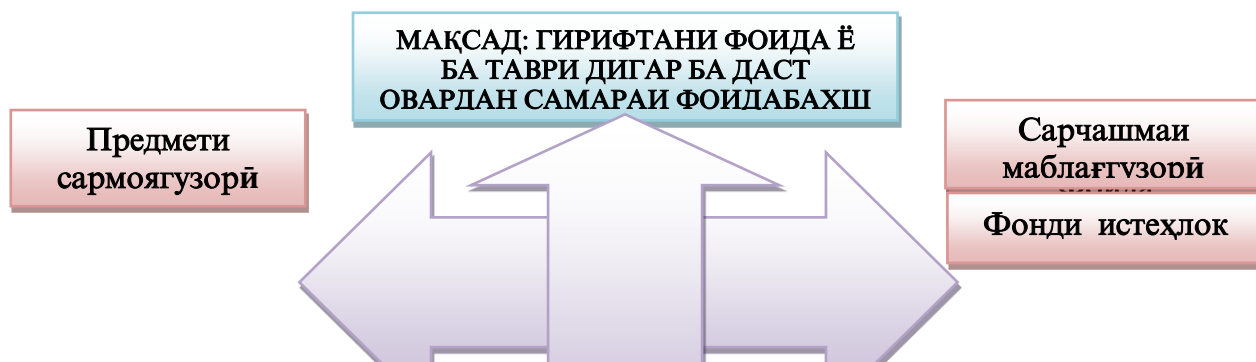
Воқеан, айни замон, дар иқтисодиёти аксар кишварҳои пешрафта сармоягузориҳои молиявӣ торафт афзуда истодааст, категорияи "сармоягузорӣ" аз як корхонаи истеҳсолӣ ба молиявӣ васеъ шуда истодааст.

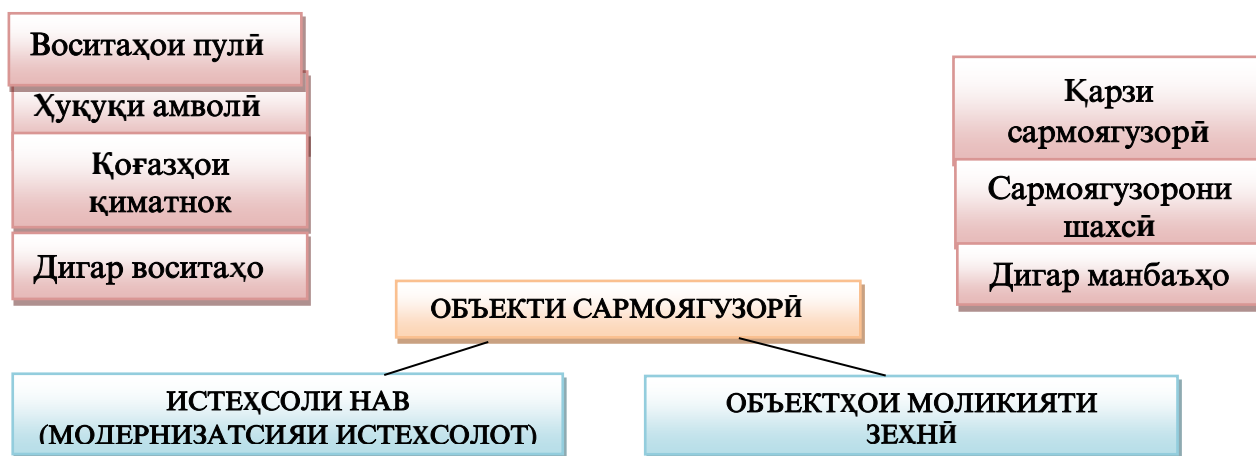
Дар луғати истилоҳоти молиявӣ иқтисодӣ таърифи пурраи сармоягузорӣ оварда шудааст: "сармоягузорӣ ин маблағҳо, амонатҳои бонкии мақсаднок, саҳмияҳо ва дигар қоғазҳои қиматнок, технологияҳо, мошинҳо, таҷҳизот, литсензияҳо, аз ҷумла қарзҳои тамғаи молӣ, ҳама гуна амволи дигар ё ҳуқуқи амволӣ, арзишҳои зехнӣ, ки ба объектҳои соҳибкорӣ ва дигар фаъолиятҳо бо мақсади ба даст овардани фоида ва самарайи мусбати иҷтимоӣ мебошад, маблағгузорӣ карда мешаванд.

Дар ин ҳолат, муаллифони ин луғат як ҳолати муҳимро аз даст додаанд. Маҳз сармоягузориҳои дар он нишондодашуда метавонанд ҳуди объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ - мошинҳо, технологияҳо ва манбаъҳои маблағгузори - воситаҳои пули, қарзҳо, пасандозҳои бонк бошанд. Ҳамин тариқ, ин тафсири сармоягузорӣ ба андешаи мо на он қадар дуруст аст.

Ба андешаи мо, бо ин фикр розӣ шудан душвор аст, зеро ҳуди мафҳуми "сармоягузорӣ" маънои маблағгузорӣ ба бахши иқтисод дар дохили кишвар ва хоричаро дорад. Ба ибораи дигар, дар ин ҷо сухан дар бораи молия ва сармоягузориҳои воқеӣ меравад.

Ба ақидаи мо, "сармоягузорӣ" як категорияи мураккаби иқтисодӣ мебошад, бояд дар алоқамандии бо маҷмӯи элементҳои таркибии он баррасӣ шавад, ки дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Мазмуни иқтисодии категорияи "сармоягузори"

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ таҳия гардидааст.

Ҳамин тариқ, сармоягузори ин чараёни маблағгузори бо мақсади ба даст овардани фоида ё самараи дигари фоидаовар ба воситаҳои пулӣ, ҳуқуқҳои моликият, қоғазҳои қиматнок ва дигар ҳуқуқҳои мебошад, ки арзиш дар объектҳои сармоягузори доранд.

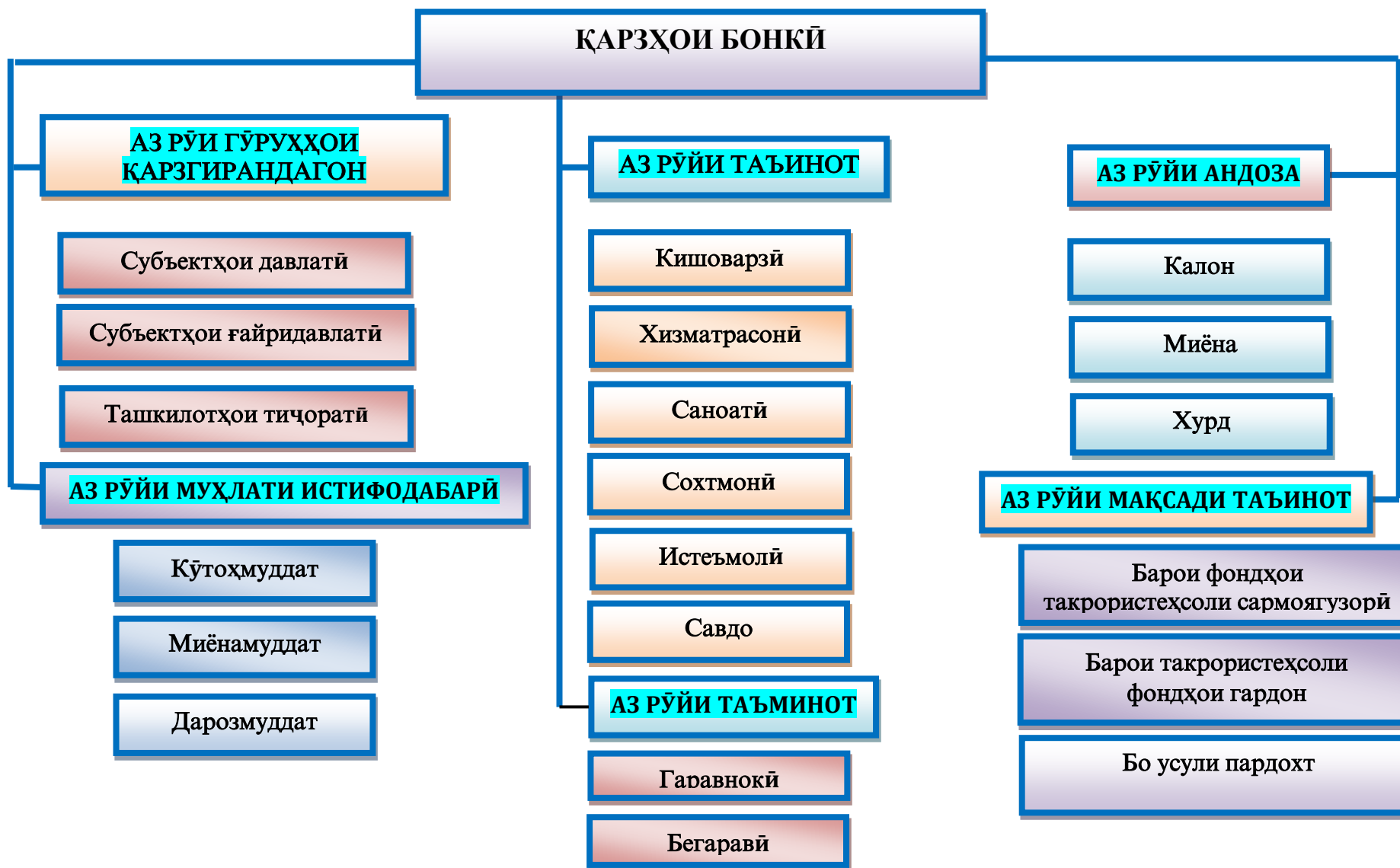
Мафҳуми "сармоягузори"-ро омӯхта, мо танҳо як қисмати моҳияти "сармоягузориҳои қарзӣ"-ро баррасӣ намудем. Аммо яке аз қисматҳои таркибии сармоягузори, манбаи маблағгузори онҳост. Яке аз чунин сарчашмаҳо маблағҳои қарзгирифта, аз ҷумла тавассути механизми сармоягузориҳои қарзӣ мебошанд.

Ин мафҳум қарздиҳиро ҳамчун як раванди мураккаби иқтисодӣ шарҳ медиҳанд, ки ташкили он бо назардошти принципҳои асосӣ, ки хусусияти ҳаракати қарзро инъикос мекунанд, сурат мегирад. Инҳо дар бар мегиранд: баргардонидан, муҳлатнокӣ, пардохт, амният, ҳислати мақсаднок.

Ҷамъбасти ҳамаи таърифҳои дар боло овардашуда, қарз категорияи молиявӣ иқтисодӣ буда, муносибатҳои иқтисодии байни қарздиҳанда ва қарзгир дар бораи ҳаракати арзиши қарзро дар асоси муҳлатнокӣ, пардохт, бозгардонӣ ба вуҷуд меорад. Шаклҳо ва намудҳои гуногуни қарзҳо мавҷуданд, инчунин шумораи зиёди муносибатҳо дар таснифи онҳо (Расми 2).

Сармоягузори қарзиро ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ дар шакли ҳаракати сармояи қарзӣ, ки дар чараёни пешниҳоди қарз бо ташаббуси тичоратии сармоягузори субъектҳои соҳибкорӣ бо мақсади вусъат додани миқёси фаъолияти онҳо ба вуҷуд меояд, баррасӣ мекунад.

Ба андешаи мо, истилоҳи "маблағгузори лоиҳавӣ" низ барои ин таъриф мувофиқ аст, яъне он меъёрҳои асосӣ баррасии қарзро ҳамчун сармоягузори муқаррар намекунад, муҳлати истифодаи қарз муайян карда намешавад ва вазъи иқтисодии субъекти хоҷагӣ ба назар гирифта намешавад.

Расми 2. – Таснифоти қарзҳои бонкӣ вобаста ба қарзгирандагон, таъинот, андоза, муҳлат ва таъминот.
 Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ

Ҳамин тариқ, сармоягузори қарзӣ як навъи қарздиҳӣ мебошад, ки дар он қарз бо мақсади татбиқи лоиҳаи нави тиҷоратӣ, модернизатсияи истеҳсолот, сохтмон ва ғайра равона карда шудааст.

Ба андешаи мо, ҳеҷ яке аз таърифҳои дар боло овардашуда моҳияти сармоягузори қарзиро пурра инъикос намекунад. Ғайр аз ин, ҳеҷ яке аз санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон танзимкунандаи фаъолияти сармоягузорӣ, муайян кардани сармоягузори қарзӣ муқаррар карда нашудааст. Аз ин рӯ, бояд эътироф кард, ки на дар адабиёти иқтисодӣ, на ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва на доираҳои мутахассисони ташкилотҳои қарзӣ ва молиявӣ дар байни мафҳумҳои «Сармоягузори қарзӣ», «Маблағгузори лоиҳа», «Қарздиҳӣ» фарқияти дақиқ вучуд надорад.

Мафҳумҳои «маблағгузори лоиҳа» ва сармоягузори қарзӣ аз бисёр ҷиҳат фарқ мекунанд (Қадвали 1.).

Қадвали 1. Тавсифи муқоисавии қарздиҳии анъанавӣ, сармоягузори қарзӣ ва маблағгузори лоиҳа

Нишондиҳандаҳо	Қарздиҳии кӯтоҳмуддат	Сармоягузори қарзӣ	Маблағгузори лоиҳа (дарозмуддат)
Мақсади қарздиҳӣ	Таъмини молиявии фаъолияти ҷорӣ	Таъмини молиявии фаъолияти сармоягузорӣ	Татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ
Объекти қарздиҳӣ	Воситаҳои гардон	Воситаҳои асосӣ, модернизатсияи истеҳсолот, азнавтаҷҳизонидан	Маблағгузори як лоиҳаи "мустақил"
Қарзгиранда	Шахси ҳуқуқӣ, соҳибкори инфиродӣ	Ташкилоти амалкунанда	Ширкати лоиҳакашӣ
Хусусиятҳои гардиши маблағҳои қарзӣ	Захираҳои қарзӣ дар як давраи истеҳсоли истифода мешаванд	Маблағҳои қарзӣ дар доираи 1 давраи сармоягузорӣ истифода мешаванд	Маблағҳои қарзӣ дар тамоми лоиҳа истифода мешаванд
Шакли даромади бонк	Ҷои бонк	Афзоиши ҷои бонк	Афзоиши ҷои бонк ва / ё ҳисса дар сармояи оинномавии ташкилоти таъсис додашуда
Шакли таъминот (баргардондан)	Гарав, кафолат	Гарав, кафолат, сифат	Сифати коркарди лоиҳа
Асос барои додани қарз	Рейтинги қарзӣ	Арзёбии қобилияти пардохтпазирии сармоягузорӣ ва қобили зист будани лоиҳа	Самаранокии иқтисодии ҳуди лоиҳа
Муҳлати қарз	То 1 сол	Аз 1 то 5 сол	Аз 5 сол ва боло
Манбаи асосии бозгашт	Фаъолияти иқтисодии ташкилот	Фаъолияти иқтисодии ташкилот, фоида аз лоиҳаи сармоягузорӣ	Ҷараёни пули нақд, ки лоиҳа ба даст овардааст
Мавҷудияти сарчашмаҳои худӣ барои гирифтани қарз	Ихтиёри	20%	30-40%

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Ҳамин тариқ, ҳар як таърифи «сармоягузории қарзӣ», «қарздиҳӣ ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ», «маблағгузории лоиҳа», «қарздиҳии дарозмуддат» дорои мазмуни худ ва мундариҷаи иқтисодӣ мебошанд.

Бо назардошти хусусиятҳои соҳавии проблемаи баррасишаванда, сармоягузории қарзӣ ба ташкилотҳои кишоварзӣ муносибатҳои иқтисодӣ, усулҳо ва воситаҳо, ки танзими онҳоро дар давраи маблағгузорӣ аз ҷониби қарздиҳанда - бонки ташаббусҳои сармоягузории қарзгиранда - ташкилоти кишоварзӣ ба муҳлати зиёда аз як сол ба вучуд омадааст, ифода мекунад.

Хизматрасонии бонкӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ дар рушди соҳа ҳамчун як бахши иқтисодиёти миллӣ муҳим аст. Дар айни замон, корхонаҳои кишоварзӣ метавонанд тамоми хизматрасониҳои бонкиро дастрас намоянд.

Ҳаҷми қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хурд буда, ба эҳтиёҷоти соҳа ба захираҳои молиявӣ ҷавобгӯ нест. Сабабҳои зиёд барои маблағгузории нокифоя мебошанд. Аммо онҳоро аз рӯи ду нуқтаи асосӣ гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: аз як тараф ин сабабҳо дар соҳаи пешниҳоди захираҳои кредитӣ ва аз ҷониби дигар дар соҳаи истеъмоли онҳо.

Ҳамзамон, метавон гуфт, ки системаи мавҷудаи қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ ба фаъолияти истеҳсолкунандагони деҳот таъсири зарурии мусбат намедиҳад ва проблемаи маблағгузории соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон имрӯз ба мушкилоти асосии ин соҳа табдил ёфтааст.

Омили асосие, ки ба рушди соҳаи кишоварзӣ монеъ мешавад, қарзи зиёд дар соҳа мебошад. Дар суратҳисобҳои басташудаи аксарияти истеҳсолкунандагон қарздиҳии муқаррарӣ ба бахш ғайриимкон аст.

Таҳлилҳо нишон дод, ки дар системаҳои мавҷудаи қарздиҳии кишоварзии кишварҳои хориҷӣ муносибати систематикӣ вучуд надорад. Ҳамчун як қисми ҳамачониба, мо якчанд сценарияҳои маблағгузории соҳаи кишоварзиро дар кишварҳои гуногун муайян кардем.

Қайд кардан муҳим аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, баръакс, субсидияҳои ғоизӣ на ба меъёри бонкҳои тичоратӣ, балки ба меъёри бозтамвили Бонки миллии Тоҷикистон алоқаманданд.

Барои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи фаъолияти Бонки давлатии аграрии Ҷумҳурии Федеративии Олмон (аз соли 1949) ҷолиб аст, зеро таъсис ва кори он аз бисёр ҷиҳат монанд ба шароите, ки имрӯз бахши аграрии кишвар дорост, дар он мебинем.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ қайд карда мешавад, ки сармоягузорӣ ин ҷараёни маблағгузорӣ бо мақсади ба даст овардани ғоида ё самарайи дигари ғоидаовар ба воситаҳои пулӣ, ҳуқуқҳои моликият, қоғазҳои қиматнок ва дигар ҳуқуқҳои, ки арзиш дар объектҳои сармоягузорӣ доранд, мебошад. Муаллиф чунин ақида дорад, ки шартҳои дигари фаъолияти самараноки системаи идоракунии қарз дар раванди таҷдиди корхонаҳои кишоварзӣ тавсеаи субъектҳои бозори қарзӣ мебошад.

Ба андешаи муаллифи рисола хусусияти хос, албатта иштироқи фаъоли давлат дар масъалаҳои дастгирии молиявии соҳаи кишоварзӣ мебошад. Дар кишварҳои гуногун, шабакаи васеи тичорат, кооператив ва махсус ширкатҳо, пасандозҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ фаъолият доранд.

Аз ин лиҳоз низоми бонкӣ дар комплекси агросаноатии кишварҳои хориҷӣ як механизми мураккаб буда, дар ташкили захираҳои молиявии корхонаҳо хусусиятҳои хоси худро дорад. Ҳамин тавр дар диссертатсия асоснок карда шудааст, ки ислоҳоти минбаъдаи низоми қарздиҳии Тоҷикистон ва дар маҷмӯъ механизми қарздиҳии сармоягузорӣ бояд на танҳо бо таҷрибаи пешрафтаи хориҷии кишварҳои пешрафта, балки бо назардошти таърихи ташаккули низоми қарзӣ дар кишвари мо низ гузаронида шавад.

Дар боби дуюм “Таҳлили ҳолати муосир ва арзёбии механизми амаликунии қарздиҳии соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон” арзёбии хусусиятҳои иқтисодии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ҳамчун субектҳои муносибатҳои қарзӣ, ҳолати муосир ва тамоилҳои қарзгирӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ дар вилояти Хатлон, механизми қарздиҳии дар хоҷагиҳои кишоварзии минтақаҳо таҳлил ва баҳогузорӣ гаштааст.

Баҳши кишоварзӣ дар ташаккули қисми даромадноки бучети вилоят ва бучетҳои маҳаллӣ нақши муҳим дорад. Кишоварзӣ дар байни соҳаҳои истеҳсолоти моддии вилояти Хатлон яке мавқеи пешбарро ишғол мекунад. Дар он тақрибан аз се ду ҳиссаи маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ истеҳсол карда мешавад.

Қайд кардан зарур аст, ки фаъолияти бомуваффақияти соҳаи кишоварзӣ ва рақобатпазирии он аз бисёр ҷиҳат аз маблағгузорию фаъолияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби манбаъҳои молиявии дохилӣ ва берунӣ вобаста аст. Тамоюлҳои тавсифкунандаи вазъи молиявии ташкилотҳои кишоварзии вилояти Хатлон метавонад мусбат арзёбӣ карда шавад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Вазъи молиявии ташкилотҳои кишоварзии вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2021

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи ташкилотҳои кишоварзӣ (воҳидҳо)	67200	68150	69050	70120	71251	72430	73144
Вазни қиёсии ташкилотҳои зараровар дар шумораи умумии %	10,1	10,0	9,8	9,6	9,4	9,0	9,0
Ҷоида аз фурӯши маҳсулот, қор ва хизматрасонӣ, млн. сомонӣ	11852,9	12324,4	12819,2	13338,6	14467,9	16985	15434,1
Ҷоида (зарар) то андозбандӣ аз ҳама намудҳои фаъолият (аз ҷумла субсидияҳо), млн. сомонӣ	3555,9	3574,1	3589,3	3601,4	3761,7	4246,3	4143,2
Даромади соф (даромади тақсим нашуда (зарар)), млн. сомонӣ	- 0,9	-28,3	-10,1	-38,9	-16,6	-16,5	-15,3
Сатҳи даромадноки аз рӯи ҳамаи фаъолият (даромад то андозбандӣ, аз ҷумла субсидия аз бучет), %	-0,01	-0,23	-0,1	-0,3	-0,1	-0,1	-0,1

Сарчашма: Маълумотҳои Омори солонаи вилояти Хатлон ва Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2021. Саҳ.8-9.

Тавре ки аз ҷадвали 2 дида мешавад, суръати афзоиши даромад аз фурӯши маҳсулот дар солҳои 2015-2021 устувор буда, 30 % рушдро ҳар сол ташкил медиҳад. Динамикаи субсидияҳои бучет бо суръати нисбатан баланди афзоиш тавсиф

меёбад, ки ҳаҷми онҳо дар соли 2019 беш аз 3 маротиба ва дар соли 2021 беш аз 2 маротиба афзудааст.

Дар тӯли солҳои 2016-2021 ҳаҷми қарзи корхонаҳои кишоварзӣ аз арзиши даромади онҳо аз фурӯш торафт меафзояд (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Нишондиҳандаҳои қарздорӣ ташкилотҳои кишоварзии вилояти Хатлон дар солҳои 2016-2021

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Соли 2021 нисбат ба соли 2016 бо %
Қарздорӣ, аз ҷумла қарзҳои бонкӣ ва дигар маблағҳои қарзӣ дар охири сол, млн. сомонӣ	149,1	136,8	446,4	515,8	543,3	577,9	387,6
Ҷоида аз фурӯши маҳсулот, кор ва хизматрасонӣ, млн. сомонӣ	12324,4	12819,2	13338,6	14467,9	16985,0	15434,1	125,2
Уҳдадорӣ оид ба қарзҳои бонкӣ ва қарзҳо, млн. сомонӣ	149,1	136,8	446,4	515,8	543,3	577,9	387,5
Маблағи қарзи мӯҳлатнокӣ гузашта аз ҳаҷми уҳдадорӣ оид ба қарзҳо ва қарзҳои бонкӣ, %	100	100	100	100	100	100	100
Шумораи ташкилотҳои қарздор, %	10,1	10,0	9,8	9,6	9,4	9,0	89,1
Қарздорӣ ҳамчун ҷоида даромад аз фурӯши мол, кор ва хизматрасонӣ	1,2	1,1	3,5	3,6	3,2	3,7	300,3

Сарчашма: Маълумотҳои Бонки милли, омӯри солонаи вилояти Хатлон ва Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон назди Агентии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., Душанбе., 2021. Саҳ.8-9.

Аз нишондодҳои ҷадвал бармеояд, ки уҳдадорӣ оид ба қарзҳои бонкӣ ва қарзҳо 3,87 маротиба зиёд шуда бошанд ҳам, дар баробари ин, шумораи ташкилотҳои қарздор 10,9 % кам шудааст. Ҷоида аз фурӯши маҳсулот, кор ва хизматрасонӣ дар миқёси корхонаҳои кишоварзӣ 25,2% зиёд шуда бошанд ҳам, ҳолати молиявии корхонаҳои кишоварзиро беҳтар нагардониданд.

Мутаассифона, ин аз набудани имконияти барои пӯшонидани қарзҳо дар хоҷагӣ ва мутаносибан ҷалб кардани қарзҳои нав шаҳодат медиҳад, зеро сармояи гардон бо қарздорӣ муҳлатнок ё таъхирёфта иваз карда мешавад. Аз ҷониби дигар, дар давраи баррасишаванда қарздорӣ ташкилотҳои кишоварзии вилояти Хатлон зиёдтар шуд, аммо нисбат ба динамикаи афзоиши даромади онҳо бо суръати нисбатан сусттар. Аз нигоҳи иқтисодӣ ин маънои онро дорад, ки корхонаҳо қарзи афзоянда надоранд, аммо қаблан қарзҳои пасандозшуда мавҷуданд.

Бояд қайд кард, ки даромаднокии соҳаи кишоварзӣ дар ИМА, Россия ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо нисбат ба Тоҷикистон мутаносибан 40 – 56 % зиёдтар аст.

Дар ҷадвали 4 ҳаракати маблағҳои пулӣ дар як қатор таҳқиқоти хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и вилояти Хатлон бар асоси нишондиҳандаҳои ҷараёни пул оварда шудааст.

Арзёбии гардиши пули нақд дар хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ) самтҳои асосии ҷараёни захираҳои пулро ва харочоти онҳоро ба таври равшан тавсиф мекунад.

Ҳамчун объекти тадқиқот оид ба рушди қарзи кишоварзӣ мо як қатор истеҳсолкунандагони кишоварзии вилояти Хатлонро, ки дар татбиқи лоиҳаи афзалиятноки миллии «Рушди комплекси агросаноатӣ» иштирок мекунанд, интиҳоб кардем.

Ҷадвали 4. Ҷараёни пули нақд дар ХД(Ф) - и вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021
Бақияи пули нақд дар аввали сол	х	х	х	х	х
1. Ҳаракати маблағи пул дар фаъолиятҳои ҷорӣ					
Маблағҳое, ки аз харидорон, мизочон гирифта шудаанд:	12819,2	13338,6	14467,9	16985,0	15434,1
- аз фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ	12819,2	13338,6	14467,9	16985,0	15434,1
- аз фаъолияти ғайрикишоварзӣ	х	х	х	х	х
- даромадҳои дигар	х	х	х	х	х
Маблағи пули равона карда шудааст:	9768,3	10277,5	11270,4	13375,6	12285,5
- ба пардохти хароҷоти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ	9229,9	9737,2	10706,2	12738,7	11729,9
- ба пардохти хароҷотҳои ҷорӣ дар фаъолияти ғайрикишоварзӣ	х	х	х	х	х
- ба ҳисобҳои андоз ва бочҳо	538,4	540,3	564,2	636,9	555,6
Пули нақди ҳолис аз фаъолияҳои ҷорӣ	3050,9	3061,1	3197,5	3609,4	3148,6
2. Ҷараёни пули нақд аз фаъолияти сармоягузорӣ					
Даромад аз фурӯши объектҳои воситаҳои асосӣ	х	х	х	х	х
Хариди объектҳои воситаҳои асосӣ	х	х	х	х	х
Маблағи соф аз фаъолияти сармоягузорӣ	х	х	х	х	х
3. Ҷараёни пули нақд аз фаъолияти молиявӣ					
Даромадҳо аз заём ва қарзҳо	х	х	х	х	х
Пардохт аз заём ва қарзҳо	43,1	50,7	69,4	73,3	107,9
Пули нақди ҳолис аз фаъолияти молиявӣ	х	х	х	х	х
Бақияи пули нақд дар охири сол	3007,8	3010,4	3128,1	3536,1	3040,7
Қарздорӣ дар аввали сол	х	х	х	х	х
Дарёфти маблағ (ба истиснои қарзҳо)	3007,8	3010,4	3128,1	3536,1	3040,7
Талабот дар маблағ	45	51	70	75	110
Барзиёдии (норасоии) пули нақд (бе назардошти қарзҳо)	2962,8	2959,4	3058,1	3461,1	2930,7

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси маводҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, Бонки миллии ва маълумотҳои Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 2017-2021 тартиб дода шудааст.

Иштирокчиёни фаъоли лоиҳа имрӯз ҶДММ «Саодат»-и Хуросон (63668 ҳазор сомонӣ захираҳои қарзӣ азхуд карда шудааст), ҶДММ «Мармарӣ» фабрикаи паррандапарварӣ н. Данғара (аз худ 104 ҳазор сомонӣ маблағҳои қарзӣ) ҶДММ «Мармарӣ» зотпарварӣ н. Ёвон (15005 ҳазор сомонӣ азхуд карда шудааст ва 1500 ҳазор сомонӣ маблағҳои худӣ) мебошанд. Хоҷагиҳо асосан ба қарзҳое, ки дар доираи Лоиҳа субсидия мешаванд, таъям намуда, барои парвариши чорво, харидани таҷҳизоти нави замонавӣ, хариди чорвои зотии элитаи дорой сифатҳои оптималӣ ва инчунин биноҳо сохта, таъмир мекунанд.

Ин корхонаҳо аз ҷиҳати молиявӣ устувор буда, таърихи қарзии тӯлонӣ доранд ва қарзгирандагони доимӣ мебошанд.

Нишондиҳандаҳои молиявӣ имкон медиҳанд, ки намуди устувории молиявиро муайян кунед. Усулҳои ҳисоб кардани дараҷаи муҳлати корхона аз муфлисшавӣ ва дараҷаи эътимоднокии онҳо дар соҳаи таҳлил ва пешгӯии фаъолияти корхона таваҷҷӯҳи хоса доранд.

Таҳлили сохтори соҳавии сандуқи қарзии филиал аз афзоиши ҳаҷми маблағгузори қарзӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ дар соли 2020 нишон медиҳад, ки ҳиссаи сармоягузори Филиал ба корхонаҳои кишоварзӣ аз 3,0 % дар соли 2019 то 3,94% дар соли 2020 афзоиш ёфт. Яке аз самтҳои фаъолияти филиали Амонатбанк вусъат додани қарзҳои ба истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Дар доираи ин самт филиали банк аз соли 2011 бо хоҷагии деҳқонии «Шамолитдин» н. Кушонӣ ҳамкориҳои фаъол дорад. Самти асосии фаъолияти хоҷагии деҳқонии «Шамолитдин» н. Кушонӣ парвариши пахта, гандум ва сабзавот мебошад. Корхона сеҳи хурди консерваторӣ дорад. Майдони умумии замин 495 гектар, аз ҷумла замини қорам 470 гектар, заминҳои обӣ- 470 гектар ташкил медиҳад.

Хоҷагии деҳқонии «Шамолитдин» н. Кушонӣ дар пардохти фоизҳо ва қарзи асосӣ қарзи таъхирнопазир надорад. Дар соли 2015 хоҷагӣ захираҳои қарзии филиалро ба маблағи 1600 ҳазор сомонӣ, дар соли 2018 2500 ҳазор сомонӣ истифода кардааст. Дар соли 2020 шарикӣ ба маблағи 1635,17 ҳазор сомонӣ фоизҳо дод. Хоҷагии деҳқонии «Шамолитдин» инчунин аз захираҳои қарзии филиали банки «Эсхата» истифода мебаранд. То 01.01.2020 Уҳдадорҳои кӯтоҳмуддати хоҷагӣ оид ба қарзҳо 1222 ҳазор сомонӣ, аз ҷумла: дар назди филиали ДБА «Амонатбанк» 802 ҳазор сомонӣ; филиали банки «Эсхата» 420 ҳазор сомонӣ мебошад.

Дар санаи 15.09.2021 уҳдадорҳои кӯтоҳмуддат 6202 ҳазор сомониро ташкил доданд, аз ҷумла: дар назди филиали ДБА «Амонатбанк» - 3850 ҳазор сомонӣ (ҷадвали 5), филиали банки «Эсхата» - 1202 ҳазор сомонӣ мебошад.

Ҷадвали 5. Таърихи қарзии хоҷагии деҳқонии «Шамолитдин»

Рақами шартнома	Санаи оғози шартнома	Санаи охири шартнома	Лимити додани (маблағи шартнома), ҳаз. сомонӣ	Сатҳи меъёр, % дар як сол	Маблағи қарздорӣ ба 15.09.2021 с., ҳаз. сомонӣ
85	11.04.2015	11.04.2016	850	18 %	500
96	20.05.2016	20.05.2017	400	18 %	400
194	01.06.2017	01.06.2018	450	18 %	450
15	18.07.2019	18.07.2020	2450	18 %	2000
39	26.09.2020	26.09.2021	600	16 %	500
Ҷамагӣ			4750		3850

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои филиали ДБА «Амонатбанк»-и вилояти Хатлон ва хоҷагии деҳқонии «Шамолитдин» тартиб додааст.

Мо вазъи молиявии хоҷагии деҳқонии «Шамолитдин»-ро дар асоси ҳисоботи молиявӣ таҳлил кардем ва маълум кардем, ки воситаҳои хоҷагӣ 27736 ҳазор сомониро ташкил медиҳад. Захираҳои доироӣҳо 56 фоизро барои парвариши сабзавот (15532,16 ҳазор сомонӣ), 32,3 фоиз захираҳои ашёи хом ва материал (8958,7 ҳазор сомонӣ), маҳсулоти тайёр ва молҳои фурӯши дубора (3245,1 ҳазор сомонӣ)-ро ташкил медиҳанд. Харочоти қарзии нотамо то 01.01.2021 3941 ҳазор сомониро ташкил дод. (арзиши кишти гандуми тирамоҳӣ барои ҳосили соли 2021 дар майдони 650 гектар, харчи шудгор барои кишти зироатҳои баҳорӣ ҳосили соли 2021).

Ҷадвали 6. Нишондиҳандаҳои молиявии хоҷагии деҳқонии «Шамолитдин» н. Кушонӣ дар санаҳои ҳисоботӣ, ҳаз. сомонӣ

НИШОНДИҲАНДА	01.01.2020	01.04.2020	01.07.2020	01.10.2020	01.01.2021
Даромад	27352	7504	11214	21695	35874

Нархи арзиш	23545	3638	6485	14495	23284
Даромади умумӣ	3807	3866	4729	7200	12590
Фоидаи амалиётӣ	3807	3866	4729	7200	12590
Харочоти амалиётӣ ва ғайрипассивӣ	1420	351	3380	3667	4178
Даромади амалиётӣ ва ғайрипассивӣ	2543	50	212	1956	3232
Фоидаи пеш аз андоз	4930	3565	1561	5489	11644
Фоида соф	4862	3565	1556	5484	11639

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси маводҳои молиявии хоҷагӣ ва бонк тартиб дода шудааст.

Хоҷагӣ аз рӯзи ташкил ёфтаниш сердаромад кор мекунад. Дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 нишондиҳандаи даромад 1,3 баробар (8522 ҳазор сомонӣ), нишондиҳандаи фоидаи соф бештар аз 2 маротиба (6777 ҳазор сомонӣ) афзуд.

Арзиши сармояи гардони соф қобилияти пардохти уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати хоҷагиро тасдиқ мекунад (ҷадвали 7).

Ҷадвали 7. Нишондиҳандаҳои қобилияти қарзии хоҷагии деҳқонии «Шамолиддин» оид ба санаҳои ҳисоботӣ

Нишондиҳанда	01.01.20	01.04.20	01.07.20	01.10.20	01.01.21
Фоидаи муомилоти соф, ҳазор сомонӣ	5703	8972	7899	10960	16679
Таносуби маблағҳои қарзӣ ва худӣ	0.73	0.75	1.13	0.91	0.48
Кoeffисиенти пардохтпазирии чорӣ	1.47	1.72	1.41	1.62	2.65
Кoeffисиенти мустақилият	0.58	0.57	0.47	0.52	0.67
Кoeffисиенти даромаднокии амалӣ	0.178	0.475	0.139	0.253	0.324
Таносуби даромади доройҳо	-	-	-	-	0.278
Муомилоти қарзи дебиторӣ дар рӯзҳо	-	-	-	-	32
Доройҳои соф, ҳазор сомонӣ	21394	24230	21970	25614	31563

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои хоҷагӣ ва бонк тартиб дода шудааст.

Пардохтҳои ҳатмии ҳармоҳаи хоҷагии деҳқонии «Шамолиддин» 1411 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад. Ба ҳисоби миёна ва ба кассаи хоҷагӣ даромади миёнаи моҳона аз пардохтҳои ҳатмӣ зиёд аст, ки ба ин муносибат тахмин кардан мумкин аст, ки дар бобати баргардонидани фоизи қарз ва маблағи қарзи асосӣ ягон мушкилие ба амал намеояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давраи ҳисоботӣ ҳиссаи қарзҳои дебиторӣ бо асъори хориҷӣ амалан аз 1,1 % то 0,3 % хоҷагии деҳқонии «Шамолиддин» коҳиш ёфтааст. Ҳама маблағҳои дебиторӣ фаврӣ мебошанд.

Ҳиссаи қарзи кредиторӣ дар ҳаҷми умумии баланс дар давоми 12 моҳи соли 2020 17,8 % кам шуда, 4,4 %-ро ташкил дод. Дар асоси гуфтаҳои боло мо вазъи молиявии ду хоҷагии деҳқонии ноҳияи Кӯшонӣён, хоҷагии деҳқонии «Шамолиддин» ва «Файзалӣ Саидов»-ро аз рӯи нишондиҳандаҳои молиявӣ баҳо додем (ҷадвали 8).

Ҷадвали 8. - Арзёбии вазъи молиявии хоҷагиҳои деҳқонии «Шамолӣдин» ва «Файзалӣ Саидов» аз рӯи ҳисоботи молиявӣ дар санаи ҳисоботӣ

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Хоҷагии деҳқонии «Шамолӣдин»								Хоҷагии деҳқонии «Файзалӣ Саидов»							
	01.01.2020		01.07.2020		01.10.2020		01.01.2021		01.01.2020		01.07.2020		01.10.2020		01.01.2021	
	Арзиш	Баҳо	Арзиш	Баҳо	Арзиш	Баҳо	Арзиш	Баҳо	Арзиш	Баҳо	Арзиш	Баҳо	Арзиш	Баҳо	Арзиш	Баҳо
Сармояи муомилоти холис	5 703	1	7 899	1	10 960	1	16 697	1	4 605	1	5 688	1	8 590	1	14 244	1
Таносуби маблағҳои қарзӣ ва худӣ	0,73	1	1	1	0,91	1	0,48	1	0,69	1	1	1	0,82	1	0,44	1
Коэффисиенти пардохтпазирӣ қорӣ	1,47	2	1,41	2	1,62	1	2,65	1	1,34	2	1,41	2	1,58	2	2,37	2
Коэффисиенти мустақилият	0,58	1	0,47	2	0,52	1	0,67	1	0,55	2	0,45	2	0,50	1	0,65	1
Коэффисиенти даромаднокии амалӣ	0,178	1	0,139	1	0,253	1	0,324	1	0,169	1	0,127	2	0,246	1	0,318	1
Таносуби даромади дороиҳо	0,137	1	0,036	2	0,125	1	0,278	1	0,129	1	0,032	2	0,110	1	0,273	1
Дороиҳои соф	21394	1	21970	1	25614	1	31563	1	19650	1	20152	1	23421	1	29635	1
АРЗИШИ УМУМИИ МОЛИЯВӢ	1,14		1,43		1,00		1,00		1,28		1,57		1,14		1,14	
	хуб		хуб		хуб		хуб		хуб		аъло		хуб		хуб	

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои молиявии хоҷагиҳо тартиб дода шудааст.

Таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти истеҳсолӣ ва молиявию хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонии «Шамолиддин» ва «Файзали Саидов» аз устувории истеҳсолот, даромаднокӣ ва пардохтпазирӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар айни замон ягон падидаи манфие вучуд надорад, ки ба устувории молиявӣ дар оянда таъсир расонанд. Мо имконпазир мешуморем, ки вазъи молиявӣ ин хоҷагиҳо хуб тасниф карда шавад.

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои чадвали мазкур бармеояд, ки нишондиҳандаҳои коэффитсиенти пардохтпазирӣ қорӣ, коэффитсиенти мустақилият, коэффитсиенти даромаднокии амалӣ, таносуби даромади дороиҳо, дороиҳои соф дар нимсолаи дуум нисбат ба нимсолаи якум баландтар буда, вазъи умумии молиявӣ онҳо хуб арзёбӣ карда мешавад. Хоҷагии деҳқонии «Шамолиддин» ва ба номи «Файзали Саидов» ду хоҷагиҳои калонтарини кишоварзии ноҳияи Кушонӣни вилояти Хатлон мебошанд. Робитаҳои тиҷоратиро бо харидорон ба назар гирифта, дар фуруши маҳсулоти чи сабзавотқорӣ ва чи дар соҳаи зироатқорӣ дар хоҷагиҳо ягон мушкилӣ ба амал намеояд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки якҷанд хоҷагиҳои вилояти Хатлон ба лоихаи афзалиятноки умумидавлатии «Рушди комплекси агросаноатӣ» дохил карда шудаанд, ки мо зарур донистем таҳлили дараҷаи бо фондҳои асосӣ ва захираҳои меҳнатӣ таъмин будани кооперативии истеҳсолии «Муҳсинҷон» ва хоҷагии деҳқонии «Абдулҳай»-и ноҳияи Данғаро дар чадвали 9 таҳлил намоем.

Чадвали 9. - Таҳлили истифодаи фондҳои асосӣ дар КИ «Муҳсинҷон» ва ХД(Ф) «Абдулҳай»-и ноҳияи Данғара дар солҳои 2017-2021

Нишондиҳандаҳо	КИ «Муҳсинҷон»				Хоҷагии деҳқонии «Абдулҳай»			
	Соли 2019	Соли 2020	Соли 2021	2021 бо % ба 2019	2019	2020	2021	2021 бо % ба 2019
Арзиши миёнаи солонаи фондҳои асосӣ, ҳаз. сомонӣ	9188	17324	47774	5,2 мар.	6899	14644	40788	5,9 мар.
Истеҳсолӣ	7308,5	12662	23910	3,27 мар.	5964,1	11225	21556	3,61 мар.
Ғайриистеҳсолӣ	1879,5	4662	23864	12,7 мар.	1516,2	3899	22154	14,6 мар.
Қувваи энергетикӣ, қувваи умумии асп	5589	5934	5934	106,2	5387	5499	5688	105,5
Шумораи миёнаи солонаи коргарон, одамон	108	106	103	95,3	77	74	76	98,7
Таҷҳизоти асосӣ (ба ҳисоби 100 га замини кишоварзӣ, ҳаз. сомонӣ)	354,9	669,1	1729,1	4,9 мар.	385,9	652,4	1514,6	3,92 мар.
Таносуби сармояи меҳнатӣ, ҳаз.сом / нафар	229,7	201,4	376,2	163,8	219,6	212,3	368,4	167,7
Таҷҳизоти энергетикӣ (ба ҳисоби 100 га замини кишоварзӣ), қ.а.	215,9	229,2	214,8	99,5	206,8	212,5	207,6	100,3
Таносуби энергия ба меҳнат, қ.а. / одам	139,7	201,4	46,72	33,4	134,6	189,5	44,56	33,1
Тракторҳои физикӣ - умумӣ, адад	7	10	13	185,7	4	5	7	175,0.
Ба ҳар 100 га замини қорам трактор, адад	0,25	0,41	0,5	2 мар.	0,3	0,42	0,5	1,6 мар.

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои Кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон» ва хоҷагии деҳқонии «Абдулхай» дар солҳои 2019-2021 тартиб дода шудааст.

Чунон ки аз ҷадвали 9 дида мешавад, арзиши миёнаи солонаи фондҳои асосӣ аз соли 2019 то соли 2021 дар Кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон» 5,2 баробар ва дар хоҷагии деҳқонии «Абдулхай» 5,9 маротиба афзудааст. Бояд гуфт, ки дар ин хоҷагиҳо вазъи қиёсии фондҳои асосии ғайриистеҳсолӣ мутаносибан 12,7 ва 14,6 маротиба афзуда бошад, ҳиссаи фондҳои истеҳсолӣ мутаносибан 3,27 ва 3,61 маротиба афзудааст. Вобаста ба зарурияти ҳарчи зиёдтар истеҳсол кардани маҳсулот хоҷагиҳоро зарур аст, ки вазни қиёсии фондҳои истеҳсолиро нисбат ба фондҳои ғайриистеҳсолӣ афзоиш диҳанд. Миқдори тракторҳои афзоиш ёфта бошад, ҳам дар ҳарду хоҷагӣ ба 100 га замин 0,5 трактор рост меояд, ки аз ҷиҳати меъёр ниҳоят паст мебошад.

Маълумоти дар ҷадвали 9 овардашударо таҳлил намуда, мебинем, ки дар давраи таҳқиқот дар хоҷагиҳо афзоиши маҳсулоти зироатҳо мушоҳида мешавад. Аз рӯи ҳамаи зироатҳо арзиши аслии маҳсулоти он зиёд шуд.

Ҷадвали 10. - Истеҳсол ва арзиши аслии маҳсулоти растанипарварии КИ «Муҳсинҷон»-и ноҳияи Данғара ва КИ «Султони Кабир»-и ноҳияи Восеъ дар соли 2021

Зироатҳо	Кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон»-и ноҳияи Данғара				Кооперативи истеҳсолии «Султони Кабир»-и ноҳияи Восеъ			
	Майдони кишт, га	Ҳароҷот ҳамагӣ, сомонӣ	Ҳосилнокӣ	Арзиши асли 1 сентнер	Майдони кишт, га	Ҳароҷот ҳамагӣ, сомонӣ	Ҳосилнокӣ	Арзиши асли 1 сентнер
Ғалладонагӣ ва лубиёгӣ	427	438014	8,16	125,71	208	311767	12,8	117,1
Пахта	640	3749760	21,0	279,00	510	3677672	26,0	277,2
Сабзавот	4	119392	164,0	182	4	123840	172,0	180
Полезӣ	23	6083,04	5,8	45,6	12	6103	11,8	43,1
Алафҳои бисёрсола	76	19165	х	0,87	42	1625	х	0,83

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои кооперативи истеҳсолии «Муҳсинҷон» ва Кооперативи истеҳсолии «Султони Кабир»-и ноҳияи Восеъ тартиб дода шудааст.

Таҳлили муқоисавии маълумотҳои ҷадвали 2.2.10 нишон медиҳад, ки дар ҳарду хоҷагии таҳлилшаванда сатҳи арзиши аслии маҳсулот қариб якхела аст. Сатҳи ҳосилнокии аксарияти зироатҳо дар ҳарду хоҷагӣ паст аст.

Ҳамаи гуфтаҳои боло аз зарурати рушди истеҳсолот бо истифода аз захираҳои қарзӣ гувоҳӣ медиҳад, бахусус эҳтиётот ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи истеҳсолоти ватанӣ дар айни замон меафзояд.

Фаъолияти самарабахши дар доираи механизми ба гарав гузоштани заминҳои кишоварзӣ барои ҷалби сармоягузори дарозмуддат ба соҳаи кишоварзӣ ва беҳтар кардани вазъи иқтисодии ташкилотҳои кишоварзӣ метавонад то як андоза ба рушди соҳа мусоидат мекунад. Лекин дар ҷумҳурӣ бо сабаби дар моликияти давлат қарор доштани замин имконияти ҳамчун гарав қабул кардани замин аз тарафи ташкилотҳои қарздиҳанда маҳдуд мебошад.

Яке аз механизми фаъоли дар рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ин механизмӣ давлатӣ мебошад. Дар бисёр кишварҳои пешрафтае, ки соҳаи кишоварзӣ рушд ёфтааст дар онҳо фаъолнокии механизми давлатӣ ба таври назаррас эҳсос мегардад.

Рушди механизмҳои қарзии соҳаи кишоварзӣ яке аз самтҳои муҳими дастгирии молиявии истеҳсолоти маҳсулотҳои кишоварзӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ мебошад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона механизми фаъоле, ки ба

фаъолияти субъектҳои кишоварзӣ мусоидат менамояд, ин механизми бонкҳои тичоратӣ, механизми монобонкӣ ва механизмҳои хориҷӣ мебошад. Имрӯз таъсири механизмҳои қарзии субъектҳои кишоварзиро дар асоси ҷадвали 11 ба таври возеҳ арзёбӣ кардан мумкин аст.

Ҷадвали 11. - Ҳаҷми қарзҳои додшуда ба субъектҳои кишоварзӣ аз тамоми сарчашмаҳо (млн. сомонӣ)

Номгӯӣ	2017	2018	2019	2020	2021
Қорхонаҳои соҳаи кишоварзӣ	306,9	295,7	192,1	185,7	235,9
Ҳиссаи қарзҳои кишоварзӣ дар маҷмӯи умумии қарзҳои бонкӣ %	7,8	7,0	5,0	5,2	6,0
Қарзи кӯтоҳмуддат	202,8	197,1	161,6	163,9	215,0
Қарзи дарозмуддат	104,1	98,6	30,5	21,8	20,9
Ҳамагӣ	3905,8	4189,2	3810,3	3537,5	3913,3

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 ҳисоб карда, тартиб дода шудааст.

Аз таҳлилҳои ҷадвали 11 маълум мегардад, ки ҳангоми фароҳам будани шароити дастрасӣ ба қарз аз тарафи субъектҳои кишоварзӣ ҳоло ҳам як қатор мушкилотҳои дутарафа мавҷуданд, ки механизми қарздиҳиро мушкил мегардонад. Маълум аст, ки ҳиссаи қарзҳои ба соҳаи кишоварзӣ додшуда дар маҷмӯи умумии қарзҳои додшуда ба соҳаҳо дар соли 2017 306,9 млн. сомонӣ 11,1 фоизро ташкил медод ва ин нишондиҳанда ба ҷо афзоиш пайдо намудан тамоили баръакс дорад ва нишондиҳандаи мазкур дар соли 2021 235,9 млн. сомонӣ ё 6,0 % -ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2017 71 млн. сомонӣ ё 23,2 % кам гардидааст.

Гарчанде, ки ҳиссаи қарзҳои хурди ба субъектҳои кишоварзӣ додшуда дар муқоиса бо дигар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодии кишвар зиёд мебошад, лекин нишондиҳандаҳои мазкур моро қаноатманд карда наметавонад. Зеро мушкилоти асосӣ агар аз як тараф кӯтоҳ будани муҳлати қарзҳои додшуда бошад аз дигар тараф баланд будани меъри фоизи қарзҳои додшаванда мебошанд. Аз ин лиҳоз, мо тақсими фоиз ва қарзҳои кишоварзиро ҳамчун шакли муस्ताқили муносибатҳои қарзӣ мувофиқи мақсад шуморида ҳаҷм ва меъри онро ҳамчун муҳарики асосии рушди соҳа мешуморем. Ҳамин тавр, механизмҳои қарздиҳии субъектҳои кишоварзиро вобаста ба ҳаҷми қарзҳо ва меъри фоизи онҳо дар ҷадвали 12 чунин инъикос гардидааст.

Ҷадвали 12. - Ҳаҷми муқоисавии қарзҳои додшуда ва меъри фоизи онҳо дар муқоиса бо ММД (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Ҳамаи қарзҳои додшудаи соҳаҳо	Бо фоиз нисбат ба ММД	Фоизи миёнаи қарзҳо
Солҳо			
2010	4608190	28,06	25,09
2011	5214760	26,44	22,93
2012	3378533	15,09	22,17
2013	3469613	15,96	22,82
2014	1486253	14,99	20,62
2015	1655304	18,56	23,97
2016	7888938	21,45	23,99
2017	9350045	22,95	24,66
2018	8230145	20,7	24,99
2019	6913041	11,1	23,18
2020	6639700	11,7	30,20
2021	9262785	11,3	23,9

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкии Бонки миллии Тоҷикистон 2010-2021(316). E-mail: info@nbt.tj

Чадвали мазкур нишон медиҳад, ки гарчанде ҳаҷми умуми қарзҳои ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт зиёд гардида бошад ҳам, лекин ҳаҷми қарзҳои ба субъектҳои кишоварзӣ додашуда дар муқоиса ба солҳои 2010-2015 тамоили пастравӣ дорад. Ҳоло он, ки дар шароити мушкилотҳои имрӯзаи иқтисодиёт бояд пеш аз ҳама ба воситаи роҳи усулҳои мувофиқ диққати тамоми институтҳои молиявӣ ба ин соҳа сафарбар карда шавад. Тамоюлҳои глобалии рушди қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ дар марҳилаи кунунӣ диверсификатсияи шаклҳои миёнаравии молиявӣ (бо нақши асосии бонкҳои тижоратӣ); равона кардани бонкҳои тижоратӣ ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ҳамчун муштари бозьтимод ва даромаднок; гузариши тадриҷӣ аз иштироки мустақими давлат дар қарздиҳии кишоварзӣ ба ғайримустақим.

Дар марҳилаи ҳозира яке аз тамоюлҳои асосии глобалии рушди қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ ҷустуҷӯи шаклҳои самараноки танзими давлатии бозори қарзҳои кишоварзӣ мебошад.

Дар боби сеюм “Роҳҳои додани қарз ва механизми ҷалби сармоягузорӣ ба корхонаҳои кишоварзии минтақа” таъсиси Маркази аграрӣ барои рушди сармоягузорӣ дар вилояти Хатлон, таҳия ва асосноккунии самтҳои тақмили шаклҳои дастгирии давлатӣ дар самти субсидияи сармоягузориҳои қарзӣ, муносибатҳои методологӣ барои муайян кардани қобилияти кредитии сармоягузориҳои ташкилотҳои кишоварзӣ пешниҳод гаштаанд.

Сармоягузориҳои SWOT-таҳлил, ки дар диссертатсия гузаронида шудааст, нишон дод, ки минтақа бояд равишҳои методологиро дар ташкили фаъолияти сармоягузорӣ тағйир диҳад.

Барномаи сармоягузориҳои вилояти Хатлон барои давраи то соли 2025 дар комплекси агросаноатӣ (КАС) суръати мустаҳкам баланди рушди иқтисодиро нишон медиҳад, аз ҷиҳати суръати татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, фарҳанги кишоварзӣ ва ҳаҷми сармоягузориҳои ҷалбшуда ба сатҳи сифатан нави технологӣ расида истодааст. Ҳадафи асосии сиёсати аграрии минтақа рушди заминаи ашёи хоми худ барои пурра қонеъ кардани талаботи аҳоли ба хӯрокворӣ ва ашёи хом мебошад. Дар асоси матритсаи сармоягузориҳои SWOT-таҳлили самтҳои асосии тақмили фаъолияти сармоягузорӣ пешниҳод мегардад (ҷадвали 13).

Дар асоси хусусиятҳои муайяншуда, мо чунин мешуморем, ки бояд ба тақмили қарздиҳии сармоягузорӣ аз манбаъҳои гуногун наздик шавем. Пеш аз ҳама, бо назардошти он, ки кишоварзӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллий мебошад, мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи минтақа бояд дар ин раванд фаъолтар иштирок кунанд.

Бояд қайд кард, ки дар асоси хусусиятҳои қаблан муайяншудаи минтақавӣ, таъсиси чунин як сохтор дар вилояти Хатлон ҳадафнок аст: қарзгирандагони эҳтимолӣ (корхонаҳои ғайридавлатии кишоварзӣ), бонкҳои тижоратӣ ва сармоягузориҳои хусусӣ ҳастанд, ки ташаббусҳои сармоягузориҳои онҳоро маблағгузорӣ кунанд, мақомоти роҳбарикунандаи комплекси агросаноатие мавҷуданд, ки метавонанд бо пешниҳоди субсидия вазъи молиявии деҳқонро коҳиш диҳанд. Аммо сохтори ҳамкории онҳо то ҳол ташаккул наёфтааст, ки барои ба даст овардани натиҷаи ниҳой барои ҳамаи иштирокчиёни манфиатдори механизми сармоягузориҳои қарзӣ равона карда шудааст.

Чадвали 13. Самтҳои стратегии рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар вилояти Хатлон

<p>Дар бораи стратегияи тақвият додани қобилиятҳои дохилӣ дар асоси истифодаи афзалиятҳои (қавӣ):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Идомаи ҷустуҷӯи иштирокчиёни минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ типии саноатӣ ва аграрӣ. 2. Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба саноат ва кишоварзии минтақа. 3. Рушди ҳамкориҳои байниминтақавӣ бо минтақаҳои ҷумҳуриҳои ҳамсоя, бо минтақаҳои дигари мамлакат. 4. Татбиқи лоиҳаҳои минтақавии рушд дар соҳаи инноватсия тавассути эҷод фонди венчурӣ. 5. Ташаккул ва татбиқи самтҳои инноватсионии рушди минтақа, шаҳрҳо ва ноҳияҳо дар асоси потенциали илмии корхонаҳои саноатӣ, маҷмааи таълимӣ ва соҳибкории вилояти Хатлон. 6. Дастгирии минбаъда барои тичорати хурд дар минтақаи вилояти Хатлон. 7. Ташаккул ва рушди фазои ягонаи иттилоотии минтақа 	<p>ST - Стратегияи пешгирӣ аз таҳдидҳои тавассути баргарӣ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шиддат бахшидани корҳо оид ба ҷамъоварии маблағ барои маблағгузориҳои барномаҳои ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ. 2. Таҳия ва татбиқи тадбирҳо оид ба ҷалб корхонаҳои рақобатпазири минтақаи муносири технологияҳои инноватсионӣ. 3. Такмили қонунгузориҳои сармоягузорӣ, пешниҳоди баътаи ниҳони ҳавасмандгардонӣ барои сармоягузор. 4. Таъсиси марказҳои рушди сармоягузориҳои гуногунҷабҳа
<p>Стратегияи сармоягузорӣ барои рафъи камбудииҳо бо истифода аз имкониятҳои дохилӣ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Фаъолсозии механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, фармоишҳои давлатӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ. 2. Рушди сохторҳои дастгирии иттилоотӣ барои навоарӣ дар соҳаҳои иттилоотии патентӣ, маълумот дар бораи манбаъҳои имконпазири маблағгузорӣ дар кишвар ва хориҷа, кӯмак дар ёфтани шарикони ватанӣ ва хориҷӣ барои таҳия ва татбиқи навоариҳои муштарақ. 3. Иштирок дар семинарҳо, намоишгоҳҳо, ярмаркаҳои сармоягузорӣ; пайваस्तшавӣ ба пойгоҳҳои электронӣ, ки дорои маълумоти эҳтимоли дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ мебошанд. 4. Таъсиси пойгоҳи ягонаи иттилоотии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ташаккули бонки маълумот дар бораи сармоягузориҳои эҳтимоли. 	<p>WT- стратегияҳо оид ба рафъи камбудииҳо барои пешгирӣ аз таҳдидҳои:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Диверсификатсияи иқтисодиёт ва сармоягузорӣ аз истеҳсолоти саноат дар дигар соҳаҳо. 2. Таҳияи барномаҳои самараноки минтақавӣ барои эҷоди шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ ва ба рушди заминаи захиравӣ. 3. Эҷод ва рушди системаи минтақавии инноватсионӣ дар саноати минтақа 4. Таҳияи самтҳои умедбахши рушди шаҳрҳо ва ноҳияҳои минтақа, аз ҷумла таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси омӯзиши маводҳои илмӣ ва барномаи сармоягузориҳои вилояти Хатлон то соли 2025 тартиб дода шудааст.

Бо ин мақсад, мо пешниҳод менамоем, ки Маркази кишоварзии афзоиши сармоягузорӣ дар вилояти Хатлон, ки воридшавии захираҳои молиявӣ ва қарзии ҷалбшударо ба баҳши аграрии минтақа ҳавасманд мекунад, ташкил карда шавад. Ҳадафи асосии Марказ ҷалби захираҳои сармоягузорӣ ба баҳши кишоварзии минтақа, дар шакли сармоягузориҳои қарзӣ тавассути бонкҳои тичоратӣ ва ҳам дар шакли ҷалби захираҳо аз сармоягузориҳои хориҷӣ хоҳад буд.

Ба андешаи мо, меъёри қарзи инвестиционӣ бояд баъзе хусусиятҳои хоси қарздиҳии сармоягузорию ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба назар гирад ва субсидияи фоизи пардохташуда бояд на аз рӯи меъёри бозтамвили Бонки миллии Тоҷикистон, балки аз рӯи меъёри бонки тичоратӣ дар ҳаҷми на камтар аз 2/3 фоизи бонки тичоратӣ амалӣ карда шавад.

Масалан, дар фабрикаи паррандапарварии ҶДММ Мармарӣ (вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, деҳаи Себистон) лоиҳаи инвестиционӣ оид ба навсозии истеҳсолот бо арзиши умумии 104 миллион сомонӣ амалӣ карда шуд, ки аз он тавассути сармоягузориҳои қарзӣ 54 миллион сомонӣ ҷалб карда шуд. Механизми пешниҳодшудаи субсидия имкон медиҳад, ки фабрикаи паррандапарварӣ беш аз 2 млн. сомонӣ сарфа намояд.

Имрӯз, шумораи зиёди бонкҳои тичоратии Тоҷикистон ва хориҷӣ худро ҳамчун бонки инвестиционӣ муаррифӣ мекунанд: Ориёнбонк, Спитаменбонк, Амонатбонк, Казкомертсбонк, Тавҳидбонк ва ғ. Агар мо хусусиятҳои фаъолияти онҳоро ҳамчун бонки инвестиционӣ баррасӣ кунем, албатта ин аст модели амрикоӣ.

Бояд қайд кард, ки Фонди сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон аллақай вучуд дорад, аммо ҳадафҳо ва принципҳои фаъолияти он дар муқоиса бо Фонде, ки мо пешниҳод мекунем, қатъан фарқ мекунанд. Мо чунин мешуморем, ки барои намудҳои гуногуни қарзҳо бояд методологияи баҳодиҳии қобилияти кредитӣ истифода шавад. Умуман, методологияи маблағгузорию қарзӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ бояд як қатор нишондиҳандаҳои дигар, аз ҷумла дар асоси ҳолҳои ҳисобшуда оид ба таърихи қарзии ин ё он субъекти хоҷагидор ба назар гирифта шавад. Ҳолҳо инчунин дар асоси стратегияи сармоягузорӣ ва барномаи корхона, таҳассуси ҳайати роҳбарикунанда, мавҷудияти таҷрибаи муваффақ дар татбиқи ин лоиҳаҳо, динамикаи қобилияти пардохтпазирии субъект дар чанд соли охир, асоснок будани лоиҳаи сармоягузорию пешниҳодшуда, таҳлили муҳити сармоягузорӣ ва ғайра ҳисоб карда мешаванд.

Дар асоси ҳамаи ин нишондиҳандаҳо нишондиҳандаи ягонаи додани қарзҳои инвестиционӣ тартиб дода мешавад, ки арзиши он аз рӯи системаи Фишберн муайян карда мешавад. Ҳамин тарик, мо арзиши нишондиҳандаи $1R_i$ дар асоси формулаи зерин ҳисоб кардем:

$$2(iV-1+1), N_m = (w+i)W \quad (1)$$

ки N шумораи умумии нишондиҳандаҳои дохил кардашуда мебошад.

Арзёбии интегралҳои миқдории қобилияти пардохтпазирии корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон аз тарафи мо дар асоси формулаи зерин муайян карда шудааст:

$$S = R_i * V_i \quad (2)$$

ки дар он R_i вазни хоси индикатор аст;

V_i –баҳодиҳии холии нишондиҳандаи 1-ум.

Натиҷаҳои ҳосилшудаи нишондиҳандаи умумии қобилияти пардохтпазирии корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон дар шакли ҷадвал оварда шудаанд (ҷадвали 14).

Ҷадвали 14. - Муайян намудани ҳиссаи ҳар як нишондиҳанда дар нишондиҳандаи интегралӣ қобилияти сармоягузори қарзӣ

Нишондиҳанда	Вазни мушаххаси нишондиҳанда дар нишондиҳандаи интегралӣ
Муайян кардани қобилияти кредитии ҷорӣ	200
Сифати бизнес-нақшаи пешниҳодшудаи лоиҳаи сармоягузорӣ	0,177
Муайян кардани тамоюли қобилияти қарзидӣ дар давоми 2-3 соли охир	0,156
Мавҷудияти стратегияи сармоягузори рушди ташкилот	0,134
Таҷриба дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ	0,111
Мавҷудият барномаи сармоягузорӣ	0,089
Таҳассус ва таҷрибаи идоракунии ташкилот (роҳбар)	0,067
Арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳаи кишоварзӣ дар кишвар ва таҳлили фазои сармоягузорӣ дар минтақаи мушаххас	0,044
Нақши давлат ва мақомоти минтақавии идоракунии комплекси агросаноатӣ дар татбиқи лоиҳа	0,022
Ҳамагӣ	1,0

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ ҳисоб гардида ва тартиб дода шудааст.

Арзиши умумии нишондиҳандаи интегралӣ бо роҳи ҳисоб карда баромадани ҳолҳо ва тасниф намудани қобилияти қарзпазирии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ба се гурӯҳ муайян карда мешавад: дараҷаи якум (зиёда аз 37,3 ҳол), дараҷаи дуюм (аз 22,5 то 37,2 ҳол), дараҷаи сеюм (камтар аз 22,4 ҳол). Албатта, сатҳи сеюм пасттарин аст ва аз ин рӯ, хатари барнагаштани маблағҳои гузошташуда баландтарин хоҳад буд. Дар сатҳи дуюм, хавфҳо низ метавонанд вучуд дошта бошанд, аммо дивидендҳои интизоршаванда низ назаррас хоҳанд буд. Мутаносибан, дараҷаи аввал (зиёда аз 37,3 ҳол) аз ҷиҳати таваккал бештар афзалтар аст, бинобар ин, дар ин сатҳ лоиҳаи сармоягузори пешниҳодшуда метавонад ҳамчун қафилӣ даромади он баромад кунад.

Барои санҷидани натиҷаҳои ҳисобҳои худ, мо қобилияти қарзии Ҷамъияти дорой масъулияти маҳдуди “Мармарӣ”-ро, ки ба паррандапарварӣ таҳассус дорад, муайян кардем. Тибқи ҳисобҳои мо, нишондиҳандаи умумии қобилияти қарзгирии ин корхона 41,05 ҳолро ташкил дод, аз ин рӯ, аз рӯи таснифоти худ мо онро ба дараҷаи якуми сармоягузори қарзӣ нисбат додем. Натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ин муассиса дуруст будани ҳисобҳои моро тасдиқ мекунад.

Чунин равиш, аз як тараф, ба андешаи мо, доираи қарзгирандагони эҳтимолии сармоягузори қарзиро дар байни истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба таври қобили мулоҳиза васеъ мекунад, ки дар ниҳоят ба деҳқонон имкони бештари маблағгузори истеҳсолоти кишоварзиро фароҳам меорад. Аз тарафи дигар, ин ба ҳадди ақалл кам кардани хатарҳои сармоягузори қарзии бонкҳои тижоратӣ

мусоидат мекунад, ки метавонад боиси афзоиши таваҷҷуҳи ташкилотҳои молиявӣ ба кишоварзон гардад.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДОТ

Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

1. Дар диссертатсия қайд гардидааст, ки сармоягузорӣ ҳамчун раванде ба таҷдид ва афзун кардани сармояи истифодашаванда амал мекунад, ки бо ёрии онҳо раванди истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ гузаронида шуда, боигарии миллат афзоиш меёбад. Хусусияти фарқкунандаи сармоягузорӣ дар сатҳҳои мухталифи иқтисодӣ ворид намудани хароҷоти корхонаҳои кишоварзӣ оид ба харидани воситаҳои истеҳсолот ва киро намудани коргарони кишоварзӣ мебошад, ҳол он ки дар сатҳи милли танҳо омилҳои моддии истеҳсолот ба сармоя тааллуқ доранд [1-М].

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ муайян карда шудааст, ки сармоягузорӣ ин раванди қарздиҳӣ бо мақсади ба даст овардани фоида ё дигар таъсири мусбӣ аз захираҳои молиявӣ, коғазҳои қиматнок, амвол ва дигар ҳуқуқҳои дорои арзиши объекти сармоягузорӣ мебошад [2-М].

2. Ба андешаи муаллиф, талаботи дигари фаъолияти самараноки низоми танзими қарзӣ дар татбиқи такмили фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, зиёд намудани субъектҳои бозори қарзӣ барои ба даст овардани самараи дигари фоиданок мебошад. Ба ақидаи муаллиф, сармоягузори қарзӣ гуфта, сармоягузориеро меноманд, ки илова ба риояи ҳатмии шартҳои қарздиҳӣ бо шартҳои таҳияи лоиҳаи махсуси инвеститсионӣ, ки дар он мақсади амалисозӣ нишон дода шудааст, чиҳати маблағгузорӣ ба истеҳсолоти нав ё модернизатсияи истеҳсолоти амалкунанда, харидории таҷҳизот ва нақлиёт, сохтмон ва таъмири биноҳои иншоот ва мақсадҳои дигар равона карда шуда, зимни сармоягузори қарзӣ, манбаи бозгашти маблағҳо тамоми фаъолияти иқтисодии қарзгиранда, аз ҷумла даромад аз лоиҳаи инвеститсионии таҳиягардида ҳисобида мешавад [4-М].

3. Чорҷӯбаи хронологии марҳалаҳои таҳаввули механизми қарздиҳии инвеститсионӣ дар кишоварзӣ асоснок карда шуда, бартарихи ҳар як марҳила муайян карда шудаанд. Таҷрибаи хоричӣ дар соҳаи сармоягузориҳои қарзӣ ба шароити институтсионалии иқтисодии фаъолияти комплекси агросаноатӣ мутобиқ гардонида шуд [3-М].

4. Таҳлилҳо нишон дод, ки вилояти Хатлон иқтисодии пуриктидор дошта, кишоварзӣ дар байни соҳаҳои истеҳсолоти моддии вилоят мавқеи пешбарандаро ишғол мекунад. Суръати афзоиши солонаи ҳаҷми маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ - аз соли 2020-ум инҷониб тақрибан 1,4 -1,8 баробарро ташкил медиҳад. Дар қиёс бо соли 2010 дар соли 2020 ҳаҷми сармоягузорӣ беш аз 10 маротиба афзуд. Ҳиссаи сармоягузорӣ дар маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ сол то сол афзоиш ёфта, то соли 2020 37 фоизро ташкил дод, ки ба нишондодҳои кишварҳои саноатии босуръат рушдкунанда мувофиқат мекунад. SWOT-таҳлили гузаронидашудаи сармоягузорӣ дар вилояти Хатлон имкон дод, ки чиҳатҳои қавӣ ва сусти вилоятро дар робита ба ҷолибияти сармоягузорӣ муайян карда шуда, таҳлили таҳдидҳо ва имкониятҳои рушди иқтисодии сармоягузори минтақа дар заминаи сценарияи SWOT-таҳлил гузаронида шавад [2-М; 1-М].

5. Воридоти сармоя ба вилояти Хатлон дар сатҳи ҷумҳуриявӣ хуб буда, дар вилоят ду минтақаи озоди иқтисодӣ бомуваффақият вучуд дорад. Дар вилоят ба

тараққиёти хоҷагии қишлоқ диққати калон дода мешавад. Ҳангоми таҳлили фаъолияти сармоягузори корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон маълум гардид, ки дар солҳои охир на танҳо сармоягузорӣ кам шудааст, балки инчунин самтҳои сармоягузорӣ тағйир ёфтааст, бинобар ин, дар диссертатсия камбудии ҷойдошта ва самтҳои ояндадор барои онҳо нишон дода шудаанд [5-М].

6. Таҳлили муқаррароти мавҷудаи методологӣ ва ҳуқуқӣ дар соҳаи сармоягузори қарзӣ имкон дод, ки ду самти тақмили танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ, яъне ташкили фонди махсуси қарзидихии сармоягузори корхонаҳои кишоварзӣ ва дигаргунсозии сохтори механизмҳои субсидиякунонии меъёрҳои ғоизӣ муайян карда шавад.

7. Дар диссертатсия қайд гардидааст, ки системаи мавҷудаи қарзидихӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ ба ҷолибияти сармоягузори корхонаҳои кишоварзии минтақа таъсири зарурии мусбат намедихад. Дар давраи ислоҳоти аграрӣ (2012-2020), бо вучуди татбиқи сиёсати самарабахши давлатӣ дар ин соҳа ва ҷоринамоии шаклҳои қарзидихии бавучудода, ҳанӯз ҳам ҳаҷми сармоягузори қарзӣ ба корхонаҳои кишоварзии вилоят кофӣ нест.

8. Вазифаҳои, ки дар самти рушди соҳаи сармоягузори қарзии корхонаҳои кишоварзӣ ҳалли ҳудро тақозо мекунанд, ба фикри мо, аз инҳо иборатанд:

- баланд бардоштани ҷалби сармоягузори соҳаи кишоварзӣ;
- таъмини кадрҳо дар сатҳи сифатан нав, ки ба талаботи рушди инноватсионии иқтисоди аграрӣ мувофиқанд;
- тавсеаи истифодаи технологияҳои баландшиддати сарфаи захираҳо дар растанипарварӣ, баланд бардоштани ҳосилхезии замин тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадами ҳоричӣ ва ватанӣ;
- рушди савдои биржавии ғалладона, рушди инфрасохтори ниғаҳдорӣ, интиқол ва содироти ғалла, навсозии системаи муайян ва назорати сифат;
- зиёд кардани истеҳсоли зироатҳои рағванӣ бо роҳи тақмили технология ва афзоиши зироатҳои дурага ва навҳои серҳосил, ба беморӣ тобовар;
- зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти ҷорво дар шароити тадриҷан иваз кардани воридот бо назардошти истифодаи таҷрибаи ҳоричӣ;
- мустақкам намудани заминаи зотпарварии парвариши шир;
- иваз кардани воридоти маҳсулоти сабзавот тавассути рушд ва сохтмони иншооти гармхонаӣ;
- бо роҳи зиёд кардани майдони боғҳои интенсивӣ ва майдонҳои ниҳоли меваҳои бисёрсола;
- рушди минтақаи махсуси иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ дар сатҳи агросаноатӣ;
- ҳавасмандгардонии ташкили харид ва таъминоти сохторҳои фурӯш, рушди ҳамкориҳои қарзӣ, инчунин иншооти истеҳсолий оид ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ки аз тарафи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ истеҳсол карда мешавад.
- рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳа, беҳтар намудани шароити зиндагии аҳолии деҳот, дастгирии рушди маҷмӯӣ ва ободонии маҳалҳои аҳолинишини деҳот [6-М].

9. Дар ҳоли ҳозир ширкати “Тоҷикагролизинг” барои бахши кишоварзӣ бо пардохти пешпардохти 30 дарсад хидмати лизингӣ пешниҳод мекунанд, ки иҷорагир бояд ҳангоми гирифтани таҷҳизот пардохт кунад ва ӯ уҳдадор мешавад,

ки 70 дарсади боқимондаро дар давоми як сол пардохт кунад, ки ин хеле гаран аст. Тадқиқот нишон дод, ки самти захираҳои молиявӣ (равандҳои маблағгузорӣ) барои навсозии базаи моддию техникаи метавонад, аз ҳисоби хоҷагӣҳо бошад, ки майдони кишт зиёда аз 1 гектар ва даромади солонашон аз 35 ҳазор сомони зиёд аст. Дар хусуси дигар шаклҳои хоҷагидорӣ, яъне хоҷагӣҳои хурд бошад, онҳо маҷбуранд ба марказҳои хизматрасонии техникаи дохил шаванд. Дар мисоли иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли оптималии истифодаи лизинг ҳамчун механизми қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти субъектҳои истифода бурдани фишангҳои дигари иқтисодӣ – шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ (ШДБХ) пешниҳод карда мешавад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Барои такмил додани усулҳо ва воситаҳои сармоягузори қарзии корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон диссертант тавсия медиҳад, ки раванди кооператсияи қарзии субъектҳои хоҷагидор дар соҳаи кишоварзӣ пурзӯр карда шавад, ки он чи тавре ки таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, метавонад ба шакли махсуси ташкилии молиявӣ қарзӣ табдил ёбад ва дастрасии корхонаҳои кишоварзии минтақаро ба сармоягузори қарзӣ осон кунад.

2. Унвонҷӯ, хусусиятҳои қарзидихӣ ба корхонаҳои кишоварзиро дар иқтисоди муосир баррасӣ намуда, барои таъмини қарзидихии мунтазам афзоянда ба субъектҳои хоҷагидор, андешидани чораҳои махсусро пешниҳод кардааст: таъсисдиҳии кооперативҳои қарзӣ; васеъ кардани шабакаи филиалҳои бонкҳои тичоратӣ дар маҳалҳои вилояти Хатлон ва таъмини рақобати солим дар байни онҳо; баланд бардоштани сатҳи ҷолибият ва пардохтпазирии корхонаҳои кишоварзӣ барои сармоягузори қарзӣ ва дар баробари ин, коҳиш додани сатҳи баланди хавфҳои қарзӣ.

3. Ба сифати чораҳои марбут ба дастгирии давлатии корхонаҳои кишоварзӣ дар вилояти Хатлон тадбирҳои зерин пешниҳод шудааст: таҷдид ва бознигари концепсияи низоми қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон; истифодаи фишангҳои нави қарзӣ, аз қабيلي факторинг ва форфейтинг; тавсеаи амалиёти лизингӣ; таъмини максималии ошкор намудани самтҳои асосӣ ва намудҳои хароҷот дар бучет; бекор кардани шаклҳои бесамари дастгирии давлатии истеҳсолкунандагон; роҳандозии шаклҳои самарабахши дастгирии бучетии корхонаҳои кишоварзӣ тавассути ҷуброни қисми ғоизи қарзҳои гирифташуда аз бонкҳои тичоратӣ; субсидияҳо барои суғуртаи зироатҳои кишоварзӣ, рушди чорводорӣ ва истеҳсоли тухмии хушсифат, барқароркунии ҳосилхезии хок; маблағгузори давлатӣ ба чорабиниҳои ҳифзи муҳити зист.

4. Самтҳои такмили шаклҳои дастгирии давлатӣ дар самти субсидияи сармоягузориҳои қарзӣ дар заминаи дастгирии ҳуқуқӣ ва методии сармоягузориҳои қарзӣ ба кишоварзӣ дар чор сатҳ пешниҳод шудааст: сатҳи якум - "Меъёрҳо ва қоидаҳои давлатии танзимкунандаи фаъолияти сармоягузорӣ ва қарзидихӣ ба ташкилотҳо"; сатҳи дуюм - «Санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон»; сатҳи сеюм - "Низомномаи бонкҳои тичоратӣ"; сатҳи чорум - "Таъмини ҳуқуқӣ ва методии лоиҳаи сармоягузорӣ". Дар ҳамин асос, муаллиф ворид намудани тағйироти дахлдорро ба қонунгузори амалкунанда ҷиҳати таърифи ҳуқуқии "сармоягузори қарзӣ" дар шакли боби алоҳида пешниҳод намудааст.

5. Дар диссертатсия таъсиси Маркази кишоварзии рушди сармоягузорӣ барои баланд бардоштани ҷолибияти инвеститсионии соҳаи кишоварзӣ асоснок карда шудааст. Хусусияти соҳа дар чунин Марказ ҳузури намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатиро дар вилоят, ки аз ҷониби Раёсати кишоварзии вилояти Хатлон намояндагӣ мекунанд ва бонкҳои пешбари тичоратӣ дар соҳаи қарздиҳии кишоварзӣ – БДА «Амонатбонк» ва ҶСК «Ориёнбонк», сармоягузори эҳтимоли, инчунин намояндагон талаб мекунанд. Ҳадафи аслии Марказ ҷалби захираҳои сармоягузорӣ ба бахши кишоварзии минтақа ҳам дар шакли сармоягузори қарзӣ тавассути бонкҳои тичоратӣ ва ҳам дар шакли ҷалби захираҳои сармоягузори хориҷӣ хоҳад буд [3-М].

ФЕҲРИСТИ ҚОРҲОИ ЧОПШУДАИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗЌИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳо дар маҷалаҳои тақризшаванда:

[1-М] Давлатова Г. М. Рушди сармоягузори кишоварзӣ-асоси таъмини амнияти озуқаворӣ // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, №4, саҳ 105-111.

[2-М] Давлатова Г. М. Омилҳои сармоягузорӣ ва инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, №4, саҳ (67).141-146.

[3-М] Давлатова Г.М Мафҳуми иқтисодии сармоягузорӣ ва қарз дар истеҳсолоти кишоварзӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон /Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2021. №3. саҳ .21-27.

[4-М] Давлатова Г. М. Арзёбии вазъи молиявӣ хоҷагидорӣ молистеҳсолкунандагони кишоварзии вилояти Хатлон ҳамчун субъекти муносибатҳои қарзӣ // “Кишоварз”, 2022, №4 (97). саҳ 180-186 ISSN 2074-5435.

Дар дигар нашрияҳо;

[5-М] Давлатова Г. М. Таҷрибаи соҳибқорӣ давлатҳои тараққикарда ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маводи конфронсияи илмӣ Ҷумҳуриявӣ «Саҳми олимони ҷавон дар рушди илм, инноватсия ва технологияи кишоварзӣ 2020. саҳ. 299-305.

[6-А] Давлатова Г.М. Нақши давлат дар сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт / Г.М. Давлатова, З. Б. Забиров, С. К. Ниязова / Маводи семинари илмию амалии минтақавӣ. “ Рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, заминаи мусоиди татбиқи саноатикунонии минтақа”, 2020. саҳ 150-161.

**ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ И СИСТЕМНОГО АНАЛИЗА РАЗВИТИЯ
СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**

УДК: 338.43 (575.3)

На правах рукописи

ДАВЛАТОВА ГУЛРУХСОР МАХМАДРАДЖАБОВНА

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ И ИНСТРУМЕНТОВ
ИНВЕСТИЦИОННОГО КРЕДИТОВАНИЯ В
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

(на примере сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
кандидата экономических наук по специальности:

08.00.04.02 – Экономика

агропромышленного комплекса

Душанбе – 2022

Диссертация выполнена в отделе исследования и мониторинга инвестиций
в агропромышленном комплексе Института экономики и системного анализа

развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук.

Научный руководитель: Одинаев Шоин Талбакович,

кандидат экономических наук, доцент,
заместитель директора по науке, образования
и подготовки научных кадров Института
экономики и системного анализа развития
сельского хозяйства Таджикской академии
сельскохозяйственных наук

Официальные оппоненты:

Кудратов Рустам Рахматович,

доктор экономических наук, профессор
кафедры экономического анализа
Таджикского государственного
финансово-экономического университета

Сафоев Абдумачид Каримович,

кандидат экономических наук, доцент
кафедры мировой экономики
международный университет туризма и
предпринимательство Таджикистана

Оппонирующая организация: Кулябский государственный
университет

имени А.Рудаки

Защита диссертации состоится «28» января 2023 г. в 9⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D.КОА-016- при Таджикском аграрном университете имени Ш. Шотемур, (734003, г. Душанбе, пр. Рудаки,146. E-mail: olimov-1976@mail.ru)

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в научной библиотеке ТАУ или в официальном сайте Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур www.taiagroun.tj

Автореферат разослан « ____ » _____ 2022 года.

Учёный секретарь диссертационного совета,
кандидат экономических наук, доцент

Олимов А.Х.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Система кредитования в сфере сельского хозяйства реализуется через несколько составляющих, в том числе кредитования, которые в целом создают механизм регулирования отрасли государством. Данный момент был особо отмечен Лидером нации в своем Послании Маджлиси Оли стран, что «В период независимости наряду с осуществлением реформы сферы сельского хозяйства Правительство страны для поддержки и развития различных секторов сферы приняло и реализовало ряд программ. Для развития сферы в этот период за счет всех источников государственного финансирования было направлено более 18 млрд. сомони, в том числе 9,4 млрд. сомони в рамках реализации 29 государственных инвестиционных проектов»². В рамках таких реализуемых программ и концепций намечается тенденция инвестирования в аграрный сектор агропромышленного комплекса за счет долгосрочных кредитов, и данная тенденция характерна для Республики Таджикистан, в частности Хатлонской области. Согласно государственной политике в отрасли, банковская система страны, начиная с Национального банка Таджикистана, вплоть до коммерческих банков, стараются увеличить объемов долгосрочного кредитования приоритетных отраслей и кредитования сельскохозяйственного сектора с минимальными процентными ставками. В то же время сельскохозяйственные предприятия не могут полностью удовлетворить свои инвестиционные потребности из-за по-прежнему высоких процентных ставок банковских кредитов и ужесточения требований к их залоговому обеспечению.

Исследования показали, что даже при предоставлении льготного кредитования государством аграрному сектору, процентная ставка коммерческих банков по кредитным вложениям непропорциональна процентной ставке, уплачиваемой конкурентами - иностранными сельхозпроизводителями.

Реальность такова, что ни в одном из нормативно-правовых актов Республики Таджикистан, регулирующих инвестиционную деятельность, не установлена экономическая сущность инвестиционного кредитования. Даже в существующей экономической литературе не показаны пути совершенствования методов и инструментов инвестиционного кредитования сельхозпредприятий на уровне одного отдельного региона. То есть как в отраслевой литературе, так и в нормативных документах не ставится существенной разницы между терминами «Кредитование», «Проектное финансирование», «Инвестиционное кредитование». При том, что указанные понятия во многом отличаются друг от друга.

С другой стороны, сельскохозяйственная отрасль, в частности сельскохозяйственные предприятия, в современных условиях страны постоянно ощущают дефицит инвестиций и поиск путей совершенствования методов и инструментов предоставления инвестиционного кредитования сельскохозяйственным предприятиям Хатлонской области способствует повышению уровня самодостаточности области, и тем самым, уровня продовольственной безопасности страны.

Из вышесказанного можно сделать вывод, что инвестиционное кредитование сельского хозяйства, в том числе с учетом его важной роли в усилении инвестиционно-инновационной деятельности сельского хозяйства и агропромышленного производства в целом, должны находится в центре внимания

---

² Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 21.12.2021, г. Душанбе [Электронный ресурс]: [www. http://prezident.tj/node/27417](http://prezident.tj/node/27417) (дата обращения: 03.03.2022).

широких научных кругов. Поэтому, необходимость поиска форм, методов и механизмов снижения стоимости инвестиций и долгосрочных кредитных ресурсов, обосновывают актуальность выбора и рассмотрения темы диссертационного исследования.

Уровень разработанности научной темы. Общие теоретико-методологические вопросы инвестиционного процесса в агропромышленном комплексе нашли отражение в источниках экономической науки, которые нашли широкое отражение в трудах отечественных и зарубежных ученых и экономистов. В теоретические основы эффективности финансирования сельского хозяйства в мировых экспериментах внесли свой вклад зарубежные и российские ученые, такие как: А. Смит, Д. Рикардо, Дж.М. Кейнс, У. Шарп, Дж.Дж. Александер, Дж. Бейли, К. Маркс, Дж. Самуэльсон и другие.

Вопросы организации инвестиционной деятельности в агропромышленном комплексе и государственная поддержка сельскохозяйственной отрасли отражены в работах экономистов-аграрников: В.Г. Закшевского, А.О. Чередниковой, Т.С. Долгачевой, В.Б. Зотова, А.Я. Кибирова, И.В. Дмитриева, И.Б. Масловой, М.А. Федотовой, И.В. Левиной, Ю.В. Трушина, А.С. Миндрин, А.В. Петрикова и др.

В Республике Таджикистан отдельные направления исследуемого вопроса приведены в научных работах известных отечественных ученых, таких как: Ашуров И.С., Бобоев А.А., Бердиев Р.Б., Исмоилов А.А., Каримова М.Т., Комилов С.Дж., Мирсаидов А.Б., Мадаминов А.А., Насриддинов М.А., Одинаев Ш.Т., Пиризода Дж.С., Рахимзода Ш.М., Рахимов З.А., Розиков В.А., Саидмуродзода Л.Х., Садриддинов Н.Т., Солиев А.А., Тагоев Дж.Х., Б., Умаров Х., Хушвахтзода К.Х. Шарипов З.Р., Шарифов Б.М., Шамсиев К. и другие.

Однако, несмотря на фундаментальную разработку ряда нормативных актов о финансировании и инвестировании в агропромышленном комплексе, некоторые теоретические и практические аспекты, такие как экономическое содержание организации финансово-кредитной поддержки в агропромышленном комплексе, особенности кредитные вложения в сельскохозяйственные предприятия, требуют отдельного изучения, так как недостаточно учитывались.

Связь исследования с программами и научными темами. Основные результаты исследования соответствуют программе Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, утвержденной постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года, №392, а также с «Программой продовольственной безопасности Республики Таджикистан на 2020-2024 годы», утвержденной постановлением Правительства Республики Таджикистан от «25» июня 2020 года №386, «Концепция организации и развития агропромышленных кластеров в Республике Таджикистан на период до 2040 года», которая утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28 октября 2020 года. Диссертация выполнена в соответствии с научно-исследовательским планом Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук, имеет непосредственную связь с темами данного отдела по инвестициям, и обсуждена на Ученом совете отдела исследования и мониторинга инвестиций в агропромышленном комплексе.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Целью исследования является изучение и предоставление научно обоснованных теоретических, методических и практических рекомендаций по совершенствованию методов и средств обеспечения кредитных инвестиций в агропромышленный комплекс

региона с целью улучшения финансово-экономического положения и оживления кредитования сельскохозяйственных предприятий.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи:

- изучение теоретико-методологических аспектов определения сущности и экономического содержания категорий «инвестиции», «кредитование», «кредитные инвестиции»;

- обобщение отечественного и зарубежного опыта финансово-кредитных организаций в обеспечении финансирования сельхозпроизводителей с учетом отраслевой специфики;

- экономическая оценка динамики инвестиционной деятельности и анализ финансово-экономического положения сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области;

- обоснование сущности и экономических условий кредитных вложений как способа привлечения инвестиций в отрасль и стимулирования инвестиционной деятельности сельскохозяйственных предприятий;

- разработка и обоснование направлений совершенствования форм государственной поддержки в плане субсидирования инвестиций в сфере сельского хозяйства с целью улучшения финансового состояния сельхозпроизводителей.

Объектом исследования являются сельскохозяйственные предприятия, дехканские (фермерские) хозяйства, акционерные общества, коммерческие кооперативы и другие формы хозяйствования, которым регулируется процесс совершенствования кредитования для привлечения инвестиционных ресурсов в сельском хозяйстве за счет использования сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области, а также других прямых или косвенных участников.

Предметом исследования является финансово-экономические отношения, укрепляющие процесс формирования и эффективного функционирования инвестиционных ресурсов в аграрном секторе экономики.

Гипотеза исследования основана на научно обоснованных теоретических положениях о том, что совершенствование методов и средств предоставления инвестиционного кредитования субъектам кредитных отношений может привести к развитию агропромышленного комплекса Хатлонской области, особенно ее сельскохозяйственных предприятий, а привлечение инвестиций в аграрный сектор, в связи с этим, будет способствовать решению задач по повышению уровня благосостояния населения, увеличению занятости в будущем.

Теоретические основы исследования. Теоретико-методологической основой диссертационного исследования являются работы отечественных и зарубежных ученых по вопросам привлечения инвестиций и совершенствованию кредитования сельскохозяйственных предприятий, исследования по повышению конкурентоспособности за счет инвестиций в условиях республики, а также изучение инвестиционных и инновационных сфер в сельском хозяйстве.

В диссертации использовались нормативно-правовые акты Республики Таджикистан, Указы Президента Республики Таджикистан, материалы и отчеты Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан, данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, годовые отчеты сельскохозяйственных предприятий независимо от их форм собственности, дехканских (фермерских) хозяйств, акционерных обществ, производственных и торговых кооперативов, отчеты соответствующих министерств и ведомств, а также

материалы научно-практических конференций, монографии и другие материалы, опубликованные в периодической печати, информационные ресурсы Интернета, а также авторские исследования и расчеты.

Для достижения целей и задач, поставленных в диссертации, использовались следующие методы: абстрактно-логический, динамический, критический, сравнительный анализ, индукция, дедукция, а также статистические и экономико-математические методы анализа и графической интерпретации.

Источники информации. В качестве источника информации служили информационные данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан и его региональные управления, Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан, сельскохозяйственные организации и учреждения республики, официальные документы, статистические сборники, аналитические доклады и выступления ряда международных организаций и результаты личного исследования автора. В ходе исследования были использованы законодательные и нормативные документы, указы Президента и постановления Правительства Республики Таджикистан, материалы конференций, посвященных исследуемым вопросам.

База исследования. Диссертационная работа была выполнена в отделе исследования и мониторинга инвестиций в агропромышленном комплексе Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук.

Научная новизна исследования заключается в разработке научно обоснованных теоретических и практических основ для совершенствования методов и инструментов предоставления кредитного инвестирования сельскохозяйственному сектору в регионе с целью улучшения финансового положения сельскохозяйственных предприятий с учетом экономических условий товаропроизводителей и совершенствования механизма финансирования отрасли.

Основные ее элементы представлены соискателем следующим образом:

- изучены теоретические аспекты категорий «инвестирования», «кредитования» и «инвестиционного кредитования» с точки зрения их отличительных свойств, на основании ряда качественных показателей выявлена их экономическая сущность;

- изучение отечественной и иностранной практики кредитных организаций в обеспечении финансирования сельскохозяйственной отрасли показало, что кредитные организации не могут обеспечить сельскохозяйственных предприятий кредитным инвестированием на должном уровне. В зависимости от опыта зарубежных стран, предложены специальные меры, в частности, создание кредитных кооперативов, расширение сети филиалов коммерческих банков в районах области, повышение уровня привлекательности и платежеспособности сельскохозяйственных предприятий для кредитных инвестиций и наравне с этим, снижение высокого уровня кредитных рисков;

- выявлена тенденция изменения эффективности производственно-финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области и объемов кредитования кредитных организаций региона, что позволило сделать вывод о том, что привлечения дополнительных краткосрочных кредитов не влияет на модернизацию производственных средств предприятий, и предложены основные пути привлечения кредитных инвестирований;

- разработаны основные направления совершенствования механизма кредитования сельскохозяйственных предприятий, в частности предложено изменить структуру кредитования, отказаться от монополии государственных финансовых инструментов в этой сфере, ориентировать государственные субсидии на кредитование коммерческих банков и лизинговых компаний, и они не должны выступать посредниками, а мобилизованными в организации предприятий производящих сельхозтехнику;

- разработан и представлен проект учреждения «Центра развития сельскохозяйственного кредитования», в число которого входят представители областных органов агропромышленного комплекса, коммерческих банков, частных инвесторов и сельхозпредприятий Хатлонской области, что позволяет с одной стороны, направить государственную поддержку, с одной стороны, на повышение инвестиционной привлекательности аграрного сектора экономики региона с целью привлечения частного иностранного капитала, а с другой стороны, на использование лизинга в аграрном секторе для привлечения как можно большего объема кредитных инвестиций, что приведет к технической модернизации сельскохозяйственных предприятий, и способствует финансовой стабильности субъектов лизинговых отношений в сфере сельского хозяйства.

Положения, выносимые на защиту:

- расширение содержания экономической категории «инвестиционное кредитование» в части ее специфических отличий от краткосрочного кредитования и проектного финансирования и раскрытие особенностей ее функционирования в экономических условиях Таджикистана;

- выявление тенденции изменения эффективности производственно-финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области и кредитоспособности кредитных организаций области;

- совершенствование основных направлений механизма кредитования сельскохозяйственных предприятий и внесение предложений по изменению структуры кредитования, рекомендации по отказу от монополии государственных финансовых инструментов и реализации государственной субсидии на кредитование коммерческих банков и лизинговых компаний;

- обоснование механизма совершенствования системы субсидирования, отработка рекомендаций по созданию Сельскохозяйственного инвестиционного кредитного фонда;

- разработка и предложение по привлечению заемного капитала за счет использования сельскохозяйственного лизинга и определение методологического подхода к способности кредитных инвесторов сельскохозяйственных организаций на основе общего интегрального показателя.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования заключается в том, что теоретические, методологические положения, выводы и рекомендации, изложенные в диссертации, могут быть использованы для повышения эффективности кредитных вложений в деятельность сельскохозяйственных предприятий.

Практическая значимость исследования заключается в том, что использование некоторых положений диссертационного исследования способствует расширению знаний в области теории совершенствования кредитных вложений, обоснованию методологии и инструментария системы анализа и совершенствования источников и инвестиционного кредитования в современных условиях развития аграрного сектора. Представленные научные результаты, выводы и рекомендации диссертации

могут быть использованы в направлении совершенствования методов и привлечения кредитных инвестиций.

Достоверность результатов исследований подтверждаются экспериментами, предоставленными данными, достаточным объемом материалов исследований, соответствующими методами статистической обработки результатов исследований и публикаций. Выводы и рекомендации основаны на научном анализе результатов теоретических и экспериментальных исследований.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Новизна и результаты исследования соответствуют пунктам паспорта специальностей ВАК при Президенте Республики Таджикистан по специальности 08.00.04.02 - Экономика агропромышленного комплекса: пункт 4. Отличительные особенности воспроизводственных процессов в сельском хозяйстве, в том числе воспроизводства основных фондов, трудовых и земельных ресурсов, инвестиционной деятельности, финансирования и кредитования; 15. Развитие сельскохозяйственной кооперации, включая производство, услуги и кредитование; 28. Инновационно-инвестиционная деятельность предприятий (хозяйств) АПК; 48. Стимулирование инвестиционной активности в кластерах животноводства; 49. Стимулирование инвестиционной деятельности в растениеводческих кластерах.

Личный вклад соискателя. Автор участвовал непосредственно на всех этапах реализации плана научно-исследовательской работы: выборе темы, ее обосновании, определении цели исследования, решении проблем и выполнении поставленных задач. Вклад автора выражен в расширении толкования экономической категории «инвестиционное кредитование», выявление ее отличительных признаков от краткосрочного кредитования, условий функционирования данной конкретной сферы, совершенствование основных направлений механизма кредитования сельскохозяйственных предприятий и предоставление предложений по изменению структуры кредитования, рекомендации отказа от монополии государственных финансовых средств. Диссертантом тщательно изучено современное состояние кредитных вложений в сельскохозяйственных предприятиях Республики Таджикистан, усовершенствованы способы и средства их изложения, результаты исследования опубликованы в виде научных статей.

Апробация и реализация результатов исследования. Результаты и выводы, полученные на разных этапах исследования, были представлены в виде доклада на международных, республиканских, региональных, межвузовских конференциях, научных конференциях, научно-практических и научно-методических конференциях в 2017-2021 гг. В частности, на областном научно-практическом семинаре на тему «Развитие сельскохозяйственного производства – благоприятная основа для осуществления индустриализации региона» в ТАСХН (2020 г.), республиканской научной конференции на тему «Вклад молодых ученых в развитие науки, инноваций и сельскохозяйственных технологий» (Душанбе, 2020 г.) и др.

Положения диссертации были использованы в процессе обучения Хатлонского государственного медицинского университета при преподавании дисциплин «Экономическая теория», «Финансовый менеджмент», «Комплексный экономический анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия» и т.д.

Некоторые практические положения диссертационного исследования были использованы в практическую деятельность сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области.

Публикация по теме диссертации. По теме диссертационного исследования опубликованы 6 научных статей в объеме 3,7 п.л. (2,2 авторские), из них 4 статьей в научных журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Объем и структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы. Общий объем диссертации составляет 183 страниц компьютерной печати. Диссертация включает 29 таблиц, 12 рисунков, 1 схемы. Список литературы включает 171 наименования.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении представлены актуальность темы исследования, поставлены цель и задачи работы, определена научная новизна работы и разнообразие проблемы. Обозначены методологические и методические основы исследования, а также определена ее теоретическая и практическая значимость.

В первой главе «Теоретические основы механизма инвестирования и кредитования в сельском хозяйстве», изучены и обобщены понятие и экономическое содержание инвестирования и кредитования в сельскохозяйственном производстве, особенности кредитования сельскохозяйственных предприятий в условиях современной экономики, зарубежный опыт финансирования сельского хозяйства.

Инвестиции – это процесс обновления и рост пользующего капитала, при помощи которого выполняется процесс производства в агропромышленном комплексе и растет благосостояние народа.

Согласно А. Смит, инвестирование поднимает материальное благополучие и так же нужны момент обеспечивает прибыл субъекту, занимающемуся конкретной деятельностью. Кроме того Смит говорить, что когда товар широко используется в целях извлечения дохода, в таком случае он считается вкладом для его владельца, а не финансы в общем понимании.

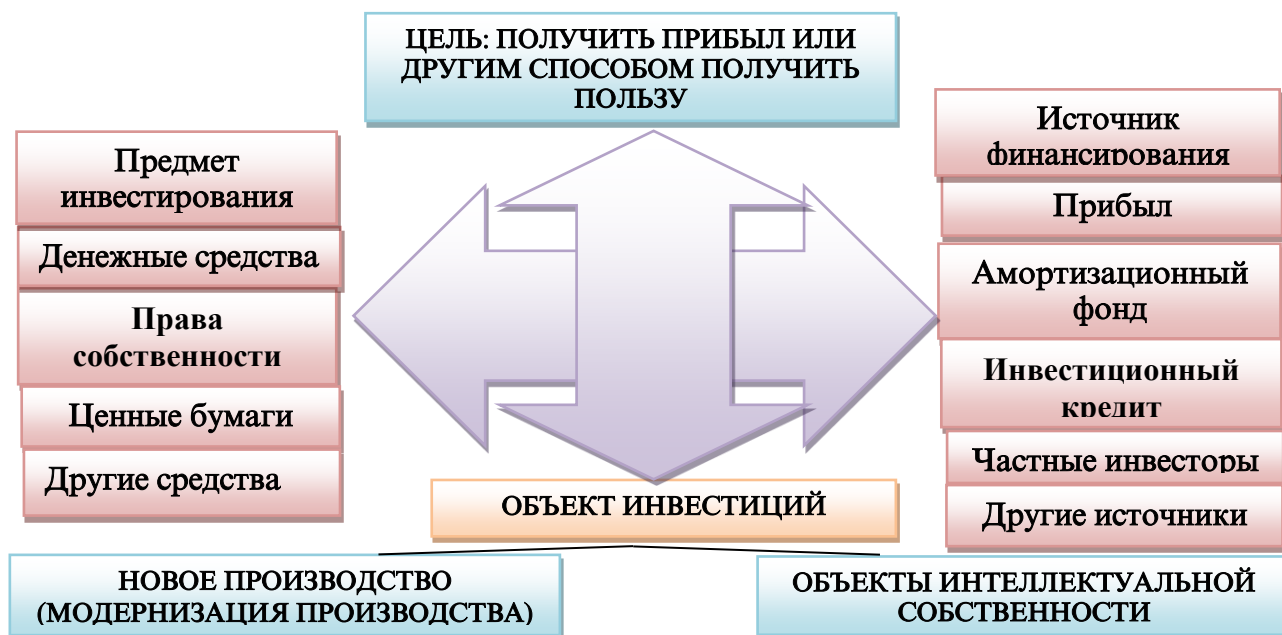
На самом деле в настоящее время в экономике большинства развитых стран растут финансовые инвестиции, расширяется категория «инвестиции» от производственного предприятия до финансов.

В глоссарии финансово-экономических терминов дается полное понятие инвестиций: Инвестиция - это денежный капитал, целенаправленные банковские депозиты, ценные бумаги, акции, машины, оборудование, технологии, лицензии, а также кредиты на товарные знаки, в любое иное имущество или иные имущественные права, которые субсидируются для коммерческой или прочие деятельности для того чтобы получить прибыл и фактического социального эффекта.

При этом авторы этого словаря упустили важный момент. Именно указанные в нем вложения могут быть объектами самой инвестиционной деятельности - машинами, технологиями и источниками финансирования - фондами, кредитами, банковскими депозитами. Таким образом, такая инвестиционная интерпретация, на наш взгляд, неверна.

На наш взгляд, с этим мнением трудно согласиться, поскольку само понятие «инвестиции» означает финансирование сектора экономики в стране и за рубежом. Другими словами, речь идет о реальных финансах и инвестициях.

На наш взгляд, «инвестиции» — это сложная экономическая категория, которую следует рассматривать в совокупности с набором составляющих ее элементов, как показано на рисунке 1.

Рисунок 1. Экономическое содержание категории «инвестиции»

Источник: разработано автором на основе изучения научной литературы.

Таким образом, инвестиция представляет собой процесс кредитования для получения прибыли или другого желательного эффекта от финансовых ресурсов, ценных бумаг, имущественных и других прав, имевший стоимость в объекте инвестирования.

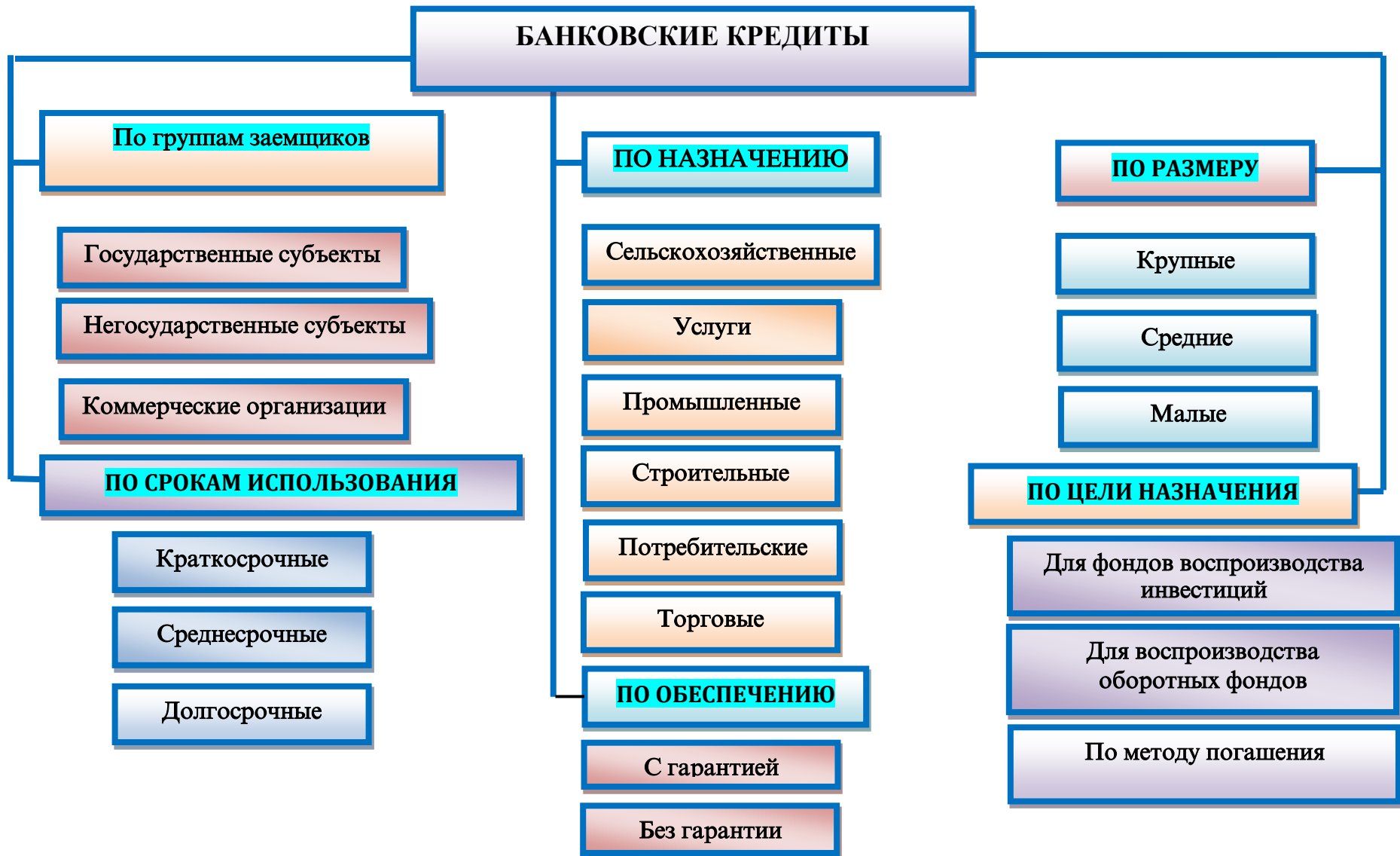
Изучив понятие «инвестиции», мы рассмотрели лишь часть сущности «кредитных инвестиций». Необходимо подчеркнуть, что лишь один из составляющих инвестиций считается их основным источником субсидирования. Кроме того одну из таких источников являются денежные средства, в том числе по кредитно-инвестиционному механизму.

Эта концепция характеризует кредитование как не простой экономический процесс, формирования который строится на основных принципах, показывающих качество кредитного направления. К которым относится: оплата, целевой характер, безопасность, срок погашения, возврат.

Подведя итоги вышесказанных определений, кредит является финансово-экономической категорией, которая обеспечивает экономический связь между кредитором и заемщиком по движению стоимости кредита на основе срочности и погашения. Существуют различные формы и виды кредитов, а также большое количество отношений в их классификации (рисунок 2).

Инвестиционное кредитование рассматривается как совокупность экономических отношений в форме движения кредитного капитала, возникающего в процессе предоставления кредитов по коммерческой инициативе вложения средств хозяйствующими субъектами с целью развития сферы их деятельности.

Рисунок 2. Различные формы и виды кредитов
 Источник: разработано автором на основе изучения научной литературы

По нашему мнению, под этим определением приходится термин «проектное финансирование», т.е. он не рассматривает основных критериев кредита как инвестиции, не определяет срок кредита и не учитывает экономическую ситуацию хозяйствующего субъекта, а инвестиционное кредитование – это вид кредитования, при котором кредит направлен на реализацию нового бизнес-проекта, модернизацию производства, строительства и т.д.

На наш взгляд, ни одно из приведенных определений не отражает в полной мере сущность кредитных инвестиций. Кроме того, ни один из нормативных правовых актов Республики Таджикистан не регулирует инвестиционную деятельность, определение кредитных вложений. Поэтому необходимо признать, что в экономической литературе, нормативных документах и кругах специалистов кредитно-финансовых организаций нет четкой разницы между понятиями «Кредитное инвестирование», «Проектное финансирование» и «Кредитование». Понятия «проектное финансирование» и заемное финансирование во многом различаются (табл. 1).

Таблица 1. Сравнительная характеристика традиционного кредитования, заемного и проектного финансирования

Показатели	Краткосрочное кредитование	Кредитные инвестиции	Проектное финансирование (долгосрочное)
Цель кредитования	Финансирование текущей деятельности	Финансовое обеспечение инвестиционной деятельности	Реализация инвестиционного проекта
Кредитная линия	Тиражные инструменты	Основные инструменты, модернизация	Финансирование «самостоятельного» проекта
Заемщик	Юридическое лицо, индивидуальный предприниматель	Действующая организация	Дизайнерская компания
Особенности кредитного оборота	Кредитные резервы используются в течение производственного периода	Кредитные средства используются в течение 1 инвестиционного периода	Кредитные средства будут использованы на протяжении всего проекта
Форма дохода банка	Банковский процент	Увеличение банковских процентных ставок	Увеличение доли банка и/или доли в уставном капитале организации
Форма поставки (возврат)	Залог, гарантия	Залог, гарантия, качество	Качество разработки проекта
Основания для кредитования	Кредитный рейтинг	Оценить ликвидность инвестиций и жизнеспособность проекта	Экономическая эффективность самого проекта
Срок кредита	До 1-го года	От 1 до 5 лет	От 5 лет и выше
Основной источник дохода	Хозяйственная деятельность организации	Хозяйственная деятельность организации, прибыль от инвестиционного проекта	Денежный поток, который заработал проект
Наличие собственных источников для получения кредита	Необязательный	20%	30-40%

Источник: На основе изучения научной литературы, составленной автором.

В целом, любое определение «кредитования инвестиционных проектов», «заемного инвестирования», «долгосрочного кредитования», «проектного финансирования» имеют свое содержание и экономическое значение.

Банковские услуги важны для сельскохозяйственных предприятий в развитии отрасли как один из отраслей национальной экономики. В настоящее время сельскохозяйственным предприятиям доступны все банковские услуги.

Объем кредитования сельскохозяйственного сектора в Республике Таджикистан невелик и не удовлетворяет потребностей отрасли в денежных ресурсах. Причина - недостаточное субсидирование. В связи с этим, их возможно объединить по двум важным сторонам: во-первых, эти причины расположены в сфере предложения кредитных ресурсов, во вторых в сфере их потребления.

В то же время можно сказать, что существующая система кредитования сельскохозяйственных предприятий не оказывающий существенного эффективного влияния на деятельность сельскохозяйственных товаропроизводителей, а также вопрос субсидирования аграрного сектора в Таджикистане на сегодняшний день стала крупной проблемой этого сектора.

Основным фактором, сдерживающим развитие аграрного сектора, является высокий уровень долговой нагрузки в отрасли. На закрытых счетах большинства производителей нормальное кредитование отрасли невозможно.

Анализ показал отсутствие системного подхода к существующим системам сельскохозяйственного кредитования зарубежных стран. Кроме того, для комплексного анализа мы определили несколько схемы кредитования сельского хозяйства в разных зарубежных странах.

Важно отметить, что в Республике Таджикистан, наоборот, субсидирование процентных ставок связано не со ставкой коммерческих банков, а со ставкой рефинансирования Национального банка Таджикистана.

Опыт Государственного аграрного банка ФРГ (с 1949 года) интересен для агропромышленного комплекса Республики Таджикистан, поскольку его создание и работа во многом схожи с условиями аграрного сектора страны сегодня.

В диссертационном исследовании отмечается, что инвестиция представляет собой процесс кредитования в целях получения прибыли или прочего положительного эффекта от финансовых средств, ценных бумаг, имущественных и иных прав содержащих стоимость в объекте инвестирования. По мнению автора еще одним требованием эффективного действия системы регулирования кредитом при осуществлении совершенствовании сельхозпредприятий автор предлагает увеличение субъектов кредитного рынка.

По мнению автора диссертации, характерной чертой, безусловно, является активное участие государства в финансовой поддержке сельского хозяйства. В разных странах существует широкая сеть предприятий, кооперативов и специализированных обществ, сберегательных и других кредитных учреждений.

В связи с этим банковская система в агропромышленном комплексе зарубежных стран представляет собой сложный механизм и имеет свои особенности в организации финансовых ресурсов предприятий. Таким образом, в основу диссертации положен тезис о том, что дальнейшее реформирование кредитной системы Таджикистана и системы инвестиционного кредитования в общем должно происходить не только с учетом передового опыта зарубежных стран, но и относительно с истории кредитной системы в нашей стране.

Во второй главе «Анализ текущей ситуации и оценка механизма реализации сельскохозяйственного кредитования в Хатлонской области» анализированы и оценены экономических характеристик сельскохозяйственных товаропроизводителей как субъектов кредитных отношений, текущее состояние и тенденции заимствования для сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области, механизм кредитование.

Сельскохозяйственный сектор играет особую роль в формировании доходной части областной и местных бюджетов. Сельское хозяйство является одной из ведущих отраслей материального производства в Хатлонской области. Он производит около двух третей валового регионального продукта.

Следует отметить, что удачные работы сельскохозяйственного сектора и его способность в большинстве случаев зависят от кредитования жизнедеятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей за счет внутренних и внешних денежных источников. В целом финансовое состояние сельскохозяйственных организаций Хатлонской области, можно охарактеризовать положительно (табл. 2).

Таблица 2. Финансовое положение сельскохозяйственных организаций Хатлонской области в 2015-2021 гг.

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Количество сельскохозяйственных организаций (ед.)	67200	68150	69050	70120	71251	72430	73144
Удельный вес убыточных организаций в общей количестве %	10,1	10,0	9,8	9,6	9,4	9,0	9,0
Прибыль от реализации товаров, работ и услуг, млн. сомони	11852,9	12324,4	12819,2	13338,6	14467,9	16985	15434,1
Прибыль (убыток) до налогообложения по всем видам деятельности (включая субсидии), млн. руб. сомони	3555,9	3574,1	3589,3	3601,4	3761,7	4246,3	4143,2
Чистая прибыль (нераспределенная прибыль (убыток)), млн. сомони	- 0,9	-28,3	-10,1	-38,9	-16,6	-16,5	-15,3
Уровень дохода по всем видам деятельности (доход до налогообложения, включая бюджетные субсидии), %	-0,01	-0,23	-0,1	-0,3	-0,1	-0,1	-0,1

Источник: Данные Агентство по статистике Хатлонской области и сельского хозяйства Республики Таджикистан при Президенте Республики Таджикистан., Душанбе., 2021. С. 8-9.

Данные таблицы 2 показывает, что динамика роста дохода от продажи продукции в 2015-2021 гг. стабилен и составляет 30% годового прироста. Динамика бюджетных дотаций характеризуется относительно высокими темпами развития, величина которых достигнуть более чем в 3 раза в 2019 году и в 2 раза в 2021 году.

В течение 2016-2021 гг. объем задолженности сельскохозяйственных предприятий будет увеличиваться от величины их доходов от реализации (таблица 3). Из данных таблицы следует, что обязательства по банковским кредитам и займам увеличились в 3,87 раза, но при этом количество задолженностей организаций уменьшилось на 10,9%. Хотя прибыль от реализации продукции, работ и услуг

увеличилась на 25,2%, они не улучшили финансовое состояние сельскохозяйственных предприятий.

Таблица 3. Показатели задолженности сельскохозяйственных организаций Хатлонская область в 2016-2021 гг.

Показатели	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 к 2016 в %
Займы, в том числе банковские кредиты и прочие займы на конец года, млн. сомони	149,1	136,8	446,4	515,8	543,3	577,9	387,6
Прибыль от реализации товаров, работ и услуг, млн. сомони	12324,4	12819,2	13338,6	14467,9	16985,0	15434,1	125,2
Обязательства по банковским займам и кредитам, млн. сомони	149,1	136,8	446,4	515,8	543,3	577,9	387,5
Сумма просроченных кредитов превышает сумму обязательств по кредитам и банковским кредитам, %	100	100	100	100	100	100	100
Количество организаций с задолженностью, %	10,1	10,0	9,8	9,6	9,4	9,0	89,1
Задолженность в процентах от дохода от реализации товаров, работ и услуг	1,2	1,1	3,5	3,6	3,2	3,7	300,3

Источник: Данные Национального банка, статистического ежегодника Хатлонской области и сельского хозяйства Республики Таджикистан / Агентство по статистике при Президента Республики Таджикистан. Душанбе. 2021. С. 8-9.

Таким образом, в 2021 году задолженность по сомони от доходов составила 1,29 сомони. К сожалению, это свидетельствует об отсутствии возможности у фермерских хозяйств погашать свои кредиты и следуя использовать другие кредиты, поскольку пользующие ресурсы замещаются просроченной задолженностью. Следует отметить, что задолженность сельхозорганизаций региона за исследуемый промежуток времени увеличивалась, однако медленными темпами, чем динамика роста их доходов. Согласно экономической оценке это объясняется тем, что у предприятий нет растущей задолженности, но уже есть сберегательные кредиты.

Следует отметить, что рентабельность аграрного сектора в США, России и странах Евросоюза на 40-56% выше, чем в Таджикистане.

В таблице 4 показаны денежные потоки по ряду обследований дехканских хозяйств Хатлонской области.

В оценке перемещения денежных средств дехканских хозяйствах конкретно показаны важные направления движения финансовых средств и их расходов.

В качестве объекта исследования развития аграрного долга нами выбран ряд сельхозпроизводителей Хатлонской области, которые участвуют в реализации приоритетного национального проекта «Развитие агропромышленного комплекса».

На сегодняшний день активными участниками проекта являются ООО «Саодат» Хуросонского района (освоено 63668 тыс. сомони кредитных ресурсов), ООО «Мармари» птицефабрики Хуросонского района. Дангара (из собственного

кредита 104 тыс. сомони) ООО «Мармари» родословная н. Яван (освоено 15005 тыс. сомони и собственных средств 1500 тыс. сомони). Хозяйства в значительной степени зависят от кредитов, субсидируемых в рамках Проекта, для строительства и реконструкции животноводческих помещений, приобретения нового современного оборудования, закупки элитного племенного скота оптимального качества, а также зданий.

Таблица 4. Денежный поток в Д(Ф)Х Хатлонской области

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021
Остаток денежных средств на начало года	x	x	x	x	x
1. Денежный поток в текущей деятельности					
Средства, полученные от покупателей, заказчиков:	12819,2	13338,6	14467,9	16985,0	15434,1
- от реализации сельскохозяйственной продукции	12819,2	13338,6	14467,9	16985,0	15434,1
- от несельскохозяйственной деятельности	x	x	x	x	x
- прочие доходы	x	x	x	x	x
Сумма направленных денег:	9768,3	10277,5	11270,4	13375,6	12285,5
- для покрытия затрат на сельскохозяйственное производство	9229,9	9737,2	10706,2	12738,7	11729,9
- для покрытия текущих расходов в несельскохозяйственной деятельности	x	x	x	x	x
- за счет налогов и сборов	538,4	540,3	564,2	636,9	555,6
Чистые денежные средства от текущей деятельности	3050,9	3061,1	3197,5	3609,4	3148,6
2. Денежный поток от инвестиционной деятельности					
Выручка от продажи основных средств	x	x	x	x	x
Покупка основных средств	x	x	x	x	x
Чистая сумма от инвестиционной деятельности	x	x	x	x	x
3. Денежный поток от финансовой деятельности					
Доход от кредитов и займов	x	x	x	x	x
Погашение кредитов и займов	43,1	50,7	69,4	73,3	107,9
Чистые денежные средства от финансовой деятельности	x	x	x	x	x
Остаток денежных средств на конец года	3007,8	3010,4	3128,1	3536,1	3040,7
Долг на начало года	x	x	x	x	x
Привлечение средств (кроме кредитов)	3007,8	3010,4	3128,1	3536,1	3040,7
Спрос на средства	45	51	70	75	110
Остаток денежных средств (без кредитов)	2962,8	2959,4	3058,1	3461,1	2930,7

Источник: составлено автором на основе материалов фермерских хозяйств, Национального банка и годовой статистики Хатлонской области за 2017-2021 гг.

Данные предприятия финансово стабильны, имеют продолжительную кредитную историю и являются постоянными заемщиками.

Денежные параметры способствуют определить характер финансовой надежности. Определенной значение имеют методы расчета уровень опытности

предприятия от банкротства, степени их устойчивости в области анализа и прогнозирования деятельности предприятия.

Исследование отраслевой структуры кредитного портфеля показывает увеличение объема кредитного финансирования сельскохозяйственных предприятий в 2020 году, доля инвестиций Филиала в сельскохозяйственные предприятия увеличилась с 3,0 % в 2019 году до 3,94 % в 2020 году.

Уместно отметить, что одна из направлений деятельности филиала Амонатбанка является увеличение кредитования сельскохозяйственного производства. В данном направлении филиал банка с 2011 года активно сотрудничает с дехканским хозяйством «Шамолиддин» Кушаниенского района. Основным видом деятельности дехканского хозяйства «Шамолиддин» Кушанийского района является выращивание хлопка, пшеницы и овощей. Компания имеет небольшой консервный завод. Общая площадь земель составляет 495 га, в том числе пашни 495 га, орошаемых земель – 470 га.

Дехканское хозяйство «Шамолиддин» Кушаны не имеют задолженности по уплате процентов и основного долга. В 2015 году хозяйство использовало кредитные ресурсы филиала в размере 1600 тысяч сомони, в 2018 году - 2500 тысяч сомони. В 2020 году товарищество выплатило проценты на сумму 1635,17 тыс. сомони. Дехканское хозяйство «Шамолиддин» также использует кредитные ресурсы филиала банка «Эсхата». По состоянию на 01.01.2020 г. краткосрочные экономические обязательства по кредитам составляют 1222 тыс. сомони, в том числе: в филиале Амонатбанка 802 тыс. сомони; Филиал Банка Эсхата 420 тысяч сомони.

По состоянию на 15.09.2021 г. краткосрочные обязательства составили 6202 тыс. сомони, в том числе: в филиале Амонатбанка - 3850 тыс. сомони (таблица 5), в филиале Банка Эсхата - 1202 тыс. сомони.

Таблица 5. Кредитная история дехканского хозяйства «Шамолиддин»

Номер контракта	Дата начала контракта	Дата окончания контракта	Лимит эмиссии (сумма контракта), тыс. сомони	Курсовая ставка, % в год	Сумма задолженности на 15.09.2021, тыс. сомони
85	11.04.2015	11.04.2016	850	18 %	500
96	20.05.2016	20.05.2017	400	18 %	400
194	01.06.2017	01.06.2018	450	18 %	450
15	18.07.2019	18.07.2020	2450	18 %	2000
39	26.09.2020	26.09.2021	600	16 %	500
Всего			4750		3850

Источник: Составлено автором на основе данных филиала Амонатбанка Хатлонской области и дехканского (фермерского) хозяйства «Шамолиддин».

Мы проанализировали финансовое положение дехканского хозяйства имени Шамолиддина на основании финансовых отчетов и выяснили, что средства хозяйства составляют 27736 тысяч сомони. Потенциальные ресурсы составляют 56% по выращиванию овощей (15532,16 тыс. сомони), 32,3% по сырью и материалам (8958,7 тыс. сомони), готовой продукции и товарам вторичной реализации (3245,1 тыс. сомони).

Расходы по незавершенным работам на 01.01.2021 г. составили 3941 тыс. сомони. (стоимость посева озимой пшеницы урожая 2021 г. на площади 650 га, затраты на вспашку под яровой посев урожая 2021 г.).

Таблица 6. Финансовые показатели дехканского (фермерского) хозяйства «Шамолиддин» район Кушониян на отчетные даты, тыс. сомони

Показатели	01.01.2020	01.04.2020	01.07.2020	01.10.2020	01.01.2021
Доход	27352	7504	11214	21695	35874
Ценность	23545	3638	6485	14495	23284
Валовая прибыль	3807	3866	4729	7200	12590
Эксплуатационные преимущества	3807	3866	4729	7200	12590
Операционные и незатратные расходы	1420	351	3380	3667	4178
Операционный и некоммерческий доход	2543	50	212	1956	3232
Выгоды до вычета налога	4930	3565	1561	5489	11644
Чистый доход	4862	3565	1556	5484	11639

Источник: составлено автором на основе экономических и банковских финансовых материалов.

Хозяйство приносило прибыль с момента основания. В 2021 году по сравнению с 2020 годом показатель доходов увеличился в 1,3 раза (8522 тыс. сомони), показатель чистой прибыли более чем в 2 раза (6777 тыс. сомони).

Стоимость чистого оборотного капитала показывает работоспособность хозяйства погашать краткосрочные обязательства хозяйства (таблица 7).

Таблица 7. Показатели кредитоспособности дехканского хозяйства «Шамолиддин» на отчетные даты

Показатели	01.01.20	01.04.20	01.07.20	01.10.20	01.01.21
Прибыль от чистого оборота, тыс. сомони	5703	8972	7899	10960	16679
Соотношение кредита и собственного капитала	0.73	0.75	1.13	0.91	0.48
Коэффициент текущей ликвидности	1.47	1.72	1.41	1.62	2.65
Коэффициент независимости	0.58	0.57	0.47	0.52	0.67
Практическая рентабельность	0.178	0.475	0.139	0.253	0.324
Коэффициент дохода от активов	-	-	-	-	0.278
Оборачиваемость дебиторской задолженности в днях	-	-	-	-	32
Чистые активы, тыс. сомони	21394	24230	21970	25614	31563

Источник: составлено автором на основе данных домохозяйств и банков.

Обязательные ежемесячные платежи дехканского хозяйства «Шамолиддин» составляют 1411 тысяч сомони. В среднем среднемесячный доход домохозяйства превышает обязательные платежи, в связи с этим можно предположить, что проблем с погашением процентов и основного долга не возникнет.

Анализ показывает, что за отчетный период доля дебиторской задолженности в иностранной валюте фактически снизилась с 1,1% до 0,3% в Д(Ф)Х «Шамолиддин». Вся дебиторская задолженность является немедленной.

Доля кредитной задолженности в общем балансе за 12 месяцев 2020 года уменьшилась на 17,8% и составила 4,4%. Исходя из вышеизложенного, мы оценили финансовое состояние двух фермерских хозяйств района Кушаниян, дехканское хозяйство «Шамолиддин» и «Файзали Саидов» на основании финансовых показателей (таблица 8).

Таблица 8. - Оценка финансового положения дехканских (фермерских хозяйств) «Шамолиддин» и «Файзали Саидов» по данным бухгалтерской отчетности на отчетную дату

Наименование показателей	Дехканское (фермерское) хозяйство «Шамолиддин»								Дехканское (фермерское) хозяйство «Файзали Саидов»							
	01.01.2020		01.07.2020		01.10.2020		01.01.2021		01.01.2020		01.07.2020		01.10.2020		01.01.2021	
	Стоимость	Цена	Стоимость	Цена	Стоимость	Цена	Стоимость	Цена	Стоимость	Цена	Стоимость	Цена	Стоимость	Цена	Стоимость	Цена
Чистый оборотный капитал	5 703	1	7 899	1	10 960	1	16 697	1	4 605	1	5 688	1	8 590	1	14 244	1
Соотношение долга и собственного капитала	0,73	1	1	1	0,91	1	0,48	1	0,69	1	1	1	0,82	1	0,44	1
Коэффициент текущей ликвидности	1,47	2	1,41	2	1,62	1	2,65	1	1,34	2	1,41	2	1,58	2	2,37	2
Коэффициент независимости	0,58	1	0,47	2	0,52	1	0,67	1	0,55	2	0,45	2	0,50	1	0,65	1
Коэффициент практической рентабельности	0,178	1	0,139	1	0,253	1	0,324	1	0,169	1	0,127	2	0,246	1	0,318	1
Коэффициент рентабельности активов	0,137	1	0,036	2	0,125	1	0,278	1	0,129	1	0,032	2	0,110	1	0,273	1
Чистые активы	21394	1	21970	1	25614	1	31563	1	19650	1	20152	1	23421	1	29635	1
ОБЩАЯ ФИНАНСОВАЯ СТОИМОСТЬ	1,14		1,43		1,00		1,00		1,28		1,57		1,14		1,14	
	Хорошо		Хорошо		Хорошо		Хорошо		Хорошо		Высшее		Хорошо		Хорошо	

Источник: составлена автором на основе финансовых данных вышеуказанных хозяйств.

Комплексный анализ производственной, финансово-хозяйственной деятельности фермерских хозяйств «Шамолиддин» и «Файзали Саидов» свидетельствует об устойчивости производства, рентабельности и ликвидности, об отсутствии в настоящее время негативных явлений, которые повлияют на финансовую устойчивость в будущем. Мы считаем, что финансовое положение этих хозяйств можно охарактеризовать как хорошее.

Из анализа показателей данной таблицы следует, что показатели коэффициента текущей ликвидности, коэффициента независимости, коэффициента практической рентабельности, соотношение доходности активов, чистых активов во втором полугодии выше, чем в первом полугодии, и их общее финансовое положение оценивается хорошо. Дехканские хозяйства «Шамолиддин» и имени «Файзали Саидова» являются двумя крупнейшими сельскохозяйственными хозяйствами Кушаниянского района Хатлонской области. Учитывая коммерческие отношения с покупателями, проблем с реализацией как овощной, так и сельхозпродукции в хозяйствах не возникает.

Стоит отметить, что несколько хозяйств Хатлонской области включены в общегосударственный приоритетный проект «Развитие агропромышленного комплекса», поэтому мы посчитали необходимым проанализировать уровень обеспеченности капитальными средствами и трудовыми ресурсами производственного кооператива «Мухсинджан» и сельхозпредприятие «Абдулхай» в Дангаринском районе в таблице 9.

Таблица 9. - Анализ использования основных средств в ПК «Мухсинджан» и Д(Ф)Х «Абдулхай» Дангаринского района в 2019-2021 гг.

Показатели	ПК «Мухсинджан»				Дехканское хозяйство «Абдулхай»			
	2019г.	2020г.	2021г.	2021г. в % к 2019г.	2019г.	2020г.	2021г.	2021г. в % к 2019г.
Среднегодовая стоимость основных фондов, тыс. сомони	9188	17324	47774	5,2 раза	6899	14644	40788	5,9 раза
Производство	7308,5	12662	23910	3,27 раза	5964,1	11225	21556	3,61 раза
Непроизводственный	1879,5	4662	23864	12,7 раза	1516,2	3899	22154	14,6 раза
Мощность, общая лошадиная сила	5589	5934	5934	106,2	5387	5499	5688	105,5
Среднегодовая численность работников, чел.	108	106	103	95,3	77	74	76	98,7
Основное оборудование (за счет 100 га сельхозугодий), тыс. сомони	354,9	669,1	1729,1	4,9 раза	385,9	652,4	1514,6	3,92 раза
Коэффициент трудоемкости, тыс. сом/чел.	229,7	201,4	376,2	163,8	219,6	212,3	368,4	167,7
Энергетическое оборудование (на 100 га сельхозугодий) и др.	215,9	229,2	214,8	99,5	206,8	212,5	207,6	100,3
Отношение энергии к труду, л.с. / человек	139,7	201,4	46,72	33,4	134,6	189,5	44,56	33,1
Физические тракторы - общее, количество	7	10	13	185,7	4	5	7	175,0.
Трактор на 100 га пашни	0,25	0,41	0,5	2 раза	0,3	0,42	0,5	1,6 раза

Источник: составлено автором на основе данных Производственного кооператива «Мухсинджон» и дехканское (фермерское) хозяйства «Абдулхай» за 2019-2021гг.

Как видно из таблицы 9, среднегодовая стоимость основных средств увеличилась с 2019 по 2021 год в 5,2 раза в производственном кооперативе «Мухсинджон» и в 5,9 раза в дехканском хозяйстве «Абдулхай». Следует сказать, что в этих хозяйствах сравнительное положение основных производственных фондов увеличилось соответственно в 12,7 и 14,6 раза, а удельный вес производственных фондов увеличился соответственно в 3,27 и 3,61 раза. В зависимости от потребности производить как можно больше, хозяйствам необходимо увеличивать удельный вес производственных фондов по сравнению с производственными. Хотя количество тракторов увеличилось, 0,5 трактора на 100 га земли в обоих хозяйствах – это крайне мало по нормативам.

Анализируя данные, представленные в таблице 9, видим, что за период исследований в хозяйствах наблюдается увеличение производства продукции растениеводства. Реальная стоимость всех сельскохозяйственных культур увеличилась.

Таблица 10. - Производство и реальная стоимость продукции растениеводства ПК «Мухсинджан» Дангаринского района и ПК «Султони Кабир» Восейского района в 2021 году

Культуры	ПК «Мухсинджон»				ПК «Султони Кабир»			
	Посевная площадь, га	Общие затраты, сомони	Урожайность	Себестоимость 1 центнера	Посевная площадь, га	Общие затраты, сомони	Урожайность	Себестоимость 1 центнера
Зерновые и зернобобовые	427	438014	8,16	125,71	208	311767	12,8	117,1
Хлопок	640	3749760	21,0	279,00	510	3677672	26,0	277,2
Овощи	4	119392	164,0	182	4	123840	172,0	180
Бахчи	23	6083,04	5,8	45,6	12	6103	11,8	43,1
Сенокосы	76	19165	х	0,87	42	1625	х	0,83

Источник: составлено автором на основе данных производственного кооператива «Мухсинджан» и производственного кооператива «Султони Кабир» Восейского района.

Сравнительный анализ данных табл. 10 показывает, что уровень исходной стоимости продукции практически одинаков в обоих анализируемых хозяйствах. Уровень урожайности большинства культур в обоих хозяйствах низкий.

Все вышеперечисленное свидетельствует о необходимости развития производства за счет кредитных ресурсов, в частности, растет спрос на экологически чистую продукцию отечественного производства.

Эффективная работа в рамках механизма залога земель сельскохозяйственного назначения для привлечения долгосрочных инвестиций в сельское хозяйство и улучшения экономического положения сельскохозяйственных организаций может в определенной степени способствовать развитию отрасли. Однако из-за государственной собственности на землю в стране возможности кредитования земли в качестве залога ограничены.

Одним из активных механизмов развития всех отраслей экономики является государственный механизм. Во многих развитых странах, где развит аграрный сектор, заметно ощущается деятельность государственного механизма.

Развитие кредитных механизмов в агропромышленном комплексе является одним из важных направлений финансовой поддержки сельскохозяйственного производства на национальном уровне. На сегодняшний день в Республике

Таджикистан единственным действующим механизмом, способствующим деятельности сельскохозяйственных субъектов, является механизм коммерческих банков, механизм монобанковства и иностранные механизмы. Сегодня влияние кредитных механизмов хозяйствующих субъектов можно наглядно оценить на основании таблицы 11.

Таблица 11. – Объемы выданных кредитов сельхозпредприятиям из всех источников (млн. сомони)

Наименование	2017	2018	2019	2020	2021
Сельскохозяйственные предприятия	306,9	295,7	192,1	185,7	235,9
Доля сельскохозяйственных кредитов в общем объеме банковских кредитов%	7,8	7,0	5,0	5,2	6,0
Краткосрочный кредиты	202,8	197,1	161,6	163,9	215,0
Долгосрочные кредиты	104,1	98,6	30,5	21,8	20,9
Всего	3905,8	4189,2	3810,3	3537,5	3913,3

Источник: рассчитано и составлено автором на основе годовой статистики Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан за 2022 год.

Анализ таблицы 11 показывает, что по-прежнему существует ряд двусторонних проблем с доступом сельскохозяйственных субъектов к кредитам, которые усложняют механизм кредитования. Известно, что доля кредитов, выданных аграрному сектору, в общей сумме кредитов, выданных секторам в 2017 году, составила 306,9 млн. грн. Сомони составил 11,1 процента, и этот показатель имеет тенденцию к увеличению в обратном направлении, и в 2021 году этот показатель достигнет 235,9 миллиона. сомони или 6,0%, что составляет 71 млн. сомони или уменьшилась на 23,2%. Хотя доля микрозаймов, выдаваемых субъектам сельского хозяйства, выше, чем в других отраслях экономики, эти цифры нас не удовлетворяют. Потому что основная проблема – это, с одной стороны, короткий срок кредитов, с другой стороны, высокие процентные ставки по кредитам. Поэтому считаем целесообразным выделение процентного и сельскохозяйственного кредита как самостоятельной формы кредитных отношений, его объема и ставки как основного двигателя развития отрасли. Таким образом, механизмы кредитования субъектов сельского хозяйства в зависимости от объема кредитов и процентных ставок по ним представлены в таблице 12.

Таблица 12. -Сравнительный объем выданных кредитов и процентная ставка по ним по отношению к ВВП (млн сомони)

Показатели	Все кредиты, выданные отраслям	В процентах по ВВП	Средняя процентная ставка по кредитам
Годы			
2010	4608190	28,06	25,09
2011	5214760	26,44	22,93
2012	3378533	15,09	22,17
2013	3469613	15,96	22,82
2014	1486253	14,99	20,62
2015	1655304	18,56	23,97
2016	7888938	21,45	23,99
2017	9350045	22,95	24,66
2018	8230145	20,7	24,99
2019	6913041	11,1	23,18
2020	6639700	11,7	30,20
2021	9262785	11,3	23,9

Источник: Расчет автора на основе данных Бюллетеня банковской статистики Национального банка Таджикистана за 2010-2021 гг.

Из данной таблицы видно, что при увеличении общего объема кредитов различным отраслям экономики объем кредитов субъектам сельского хозяйства снижается по сравнению с 2010-2015 годами. Теперь, когда в нынешних трудностях экономики, в первую очередь, необходимо направить внимание всех финансовых учреждений на эту область соответствующими методами.

В настоящее время одной из основных мировых тенденций развития аграрного кредитования является поиск эффективных форм государственного регулирования рынка аграрного кредита.

В третьей главе «Способы кредитования и механизмы привлечения инвестиций в сельскохозяйственных предприятиях региона» представлены создание Аграрного центра инвестиционного развития в Хатлонской области, разработка и обоснование направлений совершенствования форм государственной поддержки в сфере субсидирования кредитных инвестиций, методические подходы к определению кредитоспособности инвестиционных организаций.

SWOT-анализ, проведенный в диссертации, показал, что в регионе необходимо изменить методологические подходы в организации инвестиционной деятельности.

Инвестиционная программа Хатлонской области на период до 2025 года в АПК показывает надежные и высокие темпы экономического развития, выход на качественно новый технологический уровень по темпам внедрения инновационных технологий, агрокультуры и объем инвестиций. Основной целью аграрной политики области является развитие ее сырьевой базы для полного обеспечения потребностей населения в продовольствии и сырье. На основе матрицы инвестиционного анализа – SWOT представлены основные направления совершенствования инвестиционной деятельности (таблица 11).

Исходя из выявленных характеристик, мы считаем, что следует подходить к совершенствованию инвестиционного кредитования из различных источников. Прежде всего, учитывая, что сельское хозяйство является одной из приоритетных отраслей национальной экономики, региональные власти должны более активно включаться в этот процесс.

Следует отметить, что исходя из заранее определенных региональных особенностей целесообразно создание такой структуры в Хатлонской области: потенциальных заемщиков (доходных сельскохозяйственных предприятий), коммерческих банков и частных инвесторов для финансирования их инвестиционных инициатив, органов управления агропромышленный комплекс, который может облегчить финансовое положение фермеров, предоставив субсидии. Однако еще не сформирована структура их взаимодействия, которое направлено на достижение конечного результата для всех участников кредитно-инвестиционного механизма.

С этой целью мы предлагаем создать в Хатлонской области Центр роста аграрных инвестиций, что будет способствовать притоку финансовых ресурсов и кредитов в аграрный сектор региона. Следует отметить, что исходя из ранее определенных региональных особенностей создание такой структуры в Хатлонской области целесообразно.

Таблица 13. Стратегические направления развития инвестиционной деятельности в Хатлонской области

<p>О внутренних стратегиях наращивания потенциала на основе использования сильных сторон (сильных сторон):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Продолжение поиска участников особых экономических зон на региональном уровне промышленно-аграрного типа. 2. Привлечение иностранных инвесторов в промышленность и сельское хозяйство области. 3. Развитие межрегионального сотрудничества с областями соседних республик, с другими регионами страны. 4. Реализация проектов регионального развития в инновационной сфере через создание венчурного фонда. 5. Формирование и реализация инновационных направлений развития областей, городов и районов на основе научного потенциала промышленных предприятий, образовательно-делового комплекса Хатлонской области. 6. Дальнейшая поддержка малого бизнеса в Хатлонской области. 7. Формирование и развитие единого информационного пространства региона 	<p>СТ - Стратегия предотвращения угроз через приоритет:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Активизировать усилия по сбору средств для национальных и региональных программ. 2. Разработка и реализация мероприятий по привлечению конкурентоспособных предприятий региона современными инновационными технологиями. 3. Совершенствование инвестиционного законодательства, предоставление окончательного пакета льгот для инвесторов. 4. Создание многопрофильных центров инвестиционного развития
<p>Инвестиционные стратегии для устранения недостатков с использованием внутренних возможностей:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Активизация механизмов государственно-частного партнерства, государственных заказов на реализацию инвестиционных проектов. 2. Развитие структур информационного обеспечения инноваций в сфере патентной информации, информация о возможных источниках финансирования в стране и за рубежом, содействие в поиске отечественных и зарубежных партнеров для разработки и внедрения совместных инноваций. 3. Участие в семинарах, выставках, инвестиционных ярмарках; подключаться к электронным базам данных, содержащим информацию о потенциальных иностранных инвесторах. 4. Создание единой информационной базы по инвестиционным проектам и создание базы данных по потенциальным инвесторам. 	<p>WT- Стратегии устранения уязвимостей для предотвращения угроз:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Диверсификация экономики и инвестиции из промышленного производства в другие отрасли. 2. Разработать эффективные региональные программы по созданию благоприятных условий для привлечения инвестиций и развития ресурсной базы. 3. Создание и развитие региональной инновационной системы в промышленности региона 4. Развитие перспективных направлений развития городов и районов области, в том числе среднего профессионального образования.

Источник: составлено автором на основе изучения научных материалов и инвестиционной программы Хатлонской области до 2025 года.

По нашему мнению, размер инвестиционного долга следует учитывать определенные принципы инвестиционного кредитования сельскохозяйственных производителей, а при этом субсидирование выплаченных процентов должно проводиться не по ставке рефинансирования Национального банка Таджикистана, а по ставке коммерческого банка в размере не менее 2/3 процента.

В настоящее время большей частью коммерческих банков в Таджикистане и за рубежом стремиться выделить себя как инвестиционные банки: Ориёнбанк, Спитаментбанк, Амонатбанк, Казкоммерцбанк, Тахвидбанк и другие. И если рассматривать особенности их деятельности как инвестиционного банка, то, конечно же, это американская модель. Кроме того, важнейшими операторами кредитных вложений в сельское хозяйство являются Ориёнбанк, Спитаментбанк, Амонатбанк.

Следует отметить, что Инвестиционный фонд Республики Таджикистан уже существует, но цели и принципы его деятельности совершенно отличаются от предлагаемого нами Фонда. По нашему мнению, Фонд кредитных инвесторов для сельского хозяйства, который мы предлагаем, может соответствовать плану финансирования проекта через Инвестиционный фонд Республики Таджикистан для финансирования сельскохозяйственных инвестиционных проектов.

Следует отметить, что в настоящее время в банковском просторе кредитования инвестиционных проектов обособлено. Мы считаем, что методику оценки кредитоспособности следует использовать для разных видов кредитов. В общем, методология кредитных вложений в сельскохозяйственные предприятия должна учесть ряд других показателей, в частности на основе начисленных баллов по кредитной истории конкретного хозяйствующего субъекта. Баллы начисляются также на основании инвестиционной стратегии и программы предприятия, квалифицированности руководящего состава, наличие успешного опыта по реализации данных проектов, динамики платежеспособности субъекта за несколько последних лет, обоснованности представленного инвестиционного проекта, анализа инвестиционной среды и т.д.

На основании всех этих показателей вырабатывается единый индикатор выдачи инвестиционных кредитов, величина которого определяется согласно систему Фишберна. Таким образом, величина индикатора $1R_i$ нами рассчитана на основе нижеследующей формулы:

$$2(iV-1+1), N_m = (w+i)W \quad (1)$$

здесь N - означает количество включенных в общий индикатор показателей

Общая количественная оценка кредитоспособности сельхозпредприятий Хатлонской области нами определена на основе следующей формулы:

$$S = R_i * V_i,$$

где R_i — удельный вес индикатора;

V_i - пустая оценка 1-го показателя.

Полученные итоги расчетов общего индикатора кредитоспособности сельхозпредприятий Хатлонской области представлены в виде таблицы (таблица 14).

Таблица 14. Определение доли каждого показателя в интегральном показателе кредитоспособности

Показатель	Удельный вес показателя в интегральном показателе
Определить текущую кредитоспособность	200

Качество предлагаемого бизнес-плана инвестиционного проекта	0,177
Определение тенденции кредитоспособности за последние 2-3 года	0,156
Наличие стратегии инвестиционного развития организации	0,134
Опыт реализации инвестиционных проектов	0,111
Наличие инвестиционной программы	0,089
Квалификация и управленческий опыт организация (лидер)	0,067
Оценка инвестиционной привлекательности сельского хозяйства страны и анализ инвестиционного климата в конкретном регионе	0,044
Роль государственной и региональной власти управление агропромышленным комплексом при реализации проекта	0,022
Всего	1,0

Источник: рассчитана автором и составлена на основе изучения научной литературе.

Суммарное значение интегрального показателя определяется путем подсчета баллов и классификации кредитоспособности предприятий аграрного сектора на три группы: первый уровень (более 37,3 баллов), второй уровень (между 22,5 и 37,2 баллами), третий уровень (менее 22,4 балла). Разумеется, что третий уровень является самым низким, а потому риски невозврата вложенных инвестиционных средств будут самыми высокими. На втором уровне риски тоже могут присутствовать, но и ожидаемые дивиденды тоже будут весомыми. Соответственно первый уровень (более 37,3 баллов) по уровню рисков является самым предпочтительным, потому на этом уровне предлагаемый проект вложения может выступать как гарант его возвратности.

Для апробации полученных итогов наших расчетов нами была определена кредитоспособность общества с ограниченной ответственности «Мармари», специализирующего на птицеводство. Общий индикатор кредитоспособности данного предприятия составил по нашим расчетам 41,05 баллов, поэтому согласно нашей классификации, мы отнесли его к первому уровню инвестиционного кредитования. Результаты хозяйственной деятельности данного субъекта подтверждают обоснованность наших расчетов.

Такой подход, с одной стороны, на наш взгляд, значительно расширяет круг потенциальных заемщиков аграрных инвестиций среди сельхозпроизводителей, что в итоге позволит аграриям вкладывать больше средств в сельскохозяйственное производство. С другой стороны, это поможет минимизировать риски кредитования коммерческих банков, что может привести к повышению интереса финансовых институтов к аграриям.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Основные научные результаты диссертации

1. В диссертации отмечается, что инвестиции выступают как процесс обновления и увеличения используемого капитала, с помощью которого осуществляется процесс производства в сфере сельского хозяйства и увеличивается богатство нации. Отличительной особенностью инвестиций на разных уровнях экономики является включение затрат фермеров на приобретение средств

производства и наем сельскохозяйственных рабочих, на общегосударственном уровне к капиталу относятся только материальные факторы производства.

В диссертационном исследовании установлено, что инвестиция представляет собой процесс кредитования в целях получения прибыли или прочего положительного эффекта от финансовых средств, ценных бумаг, имущественных и иных прав содержащих стоимость в объекте инвестирования [2-А].

2. По мнению автора еще одним требованием эффективного действия системы регулирования кредитом при осуществлении совершенствовании сельхозпредприятий стало увеличение субъектов кредитного рынка для достижения других полезных результатов. По мнению автора, кредитные инвестиции - это инвестиции, которые помимо обязательного соблюдения условий кредитования подразумевает условие разработки специального инвестиционного проекта, в котором указывается цель осуществления, в целях финансирования нового производства или модернизация действующего производства, приобретение оборудования и транспорта, строительство и направляемые на ремонт зданий и сооружений и иные цели, при кредитном инвестировании источником возврата денежных средств считается вся хозяйственная деятельность заемщика, в том числе доходы от разработанного инвестиционного проекта [4-А].

3. Обоснованы хронологические рамки этапов эволюции механизма инвестиционного кредитования в сельском хозяйстве, определены преимущества каждого этапа. Зарубежный опыт в области кредитных вложений был адаптирован к институциональным и экономическим условиям деятельности агропромышленного комплекса [3-А].

4. Анализ показал, что Хатлонская область имеет мощную экономику, а сельское хозяйство занимает ведущее место среди отраслей материального производства региона. Ежегодный темп роста объема финансирования в основные фонды - с 2020 года составляет примерно 1,4-1,8 раза. По сравнению с 2010 в 2020 году сумма инвестиций увеличилась более чем в 10 раз. Доля инвестиций в региональном валовом внутреннем продукте увеличивалась из года в год и к 2020 году достигла 37 процентов, что соответствует показателям быстроразвивающихся промышленно развитых стран. SWOT-анализ инвестиций в сельхозпредприятиях области выявил слабые и сильные аспекты инвестиционной привлекательности субъектов, риски и объемы инвестиционного потенциала региона на основе сценарий SWOT-анализа [2-А; 1-А].

5. Поступление капитала в Хатлонскую область хорошо на республиканском уровне, и в области есть две успешные свободные экономические зоны. В области уделяется большое внимание развитию аграрного сектора. В ходе анализа инвестиционной деятельности сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области стало ясно, что в последние годы не только снизилась доля инвестиционного кредитования, и изменились направления инвестирования, потому в диссертации были показаны существующие недостатки и дальнейшие направления их устранения [5-А].

6. Анализ существующих методических и правовых положений в области кредитного инвестирования позволил определить две направления совершенствования государственного регулирования инвестиционной деятельности, а именно организация специального фонда инвестиционного кредитования сельскохозяйственных предприятий и структурное преобразование механизмов субсидирования процентных ставок.

7. В диссертации отмечается, что существующая система кредитования сельскохозяйственных предприятий не оказывает необходимого положительного воздействия инвестиционную привлекательность сельскохозяйственных предприятий региона. В период аграрной реформы (2012-2020 гг.), несмотря на проведение эффективной государственной политики в этой сфере и внедрение существующих форм кредитования, объем кредитных вложений в сельскохозяйственные предприятия области остается недостаточным.

8. На наш взгляд, к задачам, которые необходимо решить в направлении развития сферы кредитного инвестирования сельскохозяйственных предприятий, относятся следующие:

- увеличение привлечения инвестиций в аграрный сектор;
- обеспечение кадрами на качественно новом уровне, отвечающем требованиям инновационного развития аграрной экономики;
- расширение применения высокоинтенсивных ресурсосберегающих технологий в растениеводстве, повышение плодородия почв за счет внедрения передовых зарубежных и отечественных технологий;
- развитие биржевой торговли зерном, развитие инфраструктуры хранения, транспортировки и экспорта зерна, модернизация системы идентификации и контроля качества;
- увеличение производства масличных культур за счет совершенствования технологии и выращивания гибридных культур и высокоурожайных, устойчивых к болезням сортов;
- увеличение производства продукции животноводства в условиях постепенного замещения импорта с учетом использования зарубежного опыта;
- укрепление племенной базы производства молока;
- замещение импорта овощной продукции за счет разработки и строительства тепличных хозяйств;
- за счет увеличения площадей интенсивных садов и площадей многолетних плодовых насаждений;
- развитие особой экономической зоны на региональном уровне на агропромышленном уровне;
- поощрение организации закупки и снабжения сбытовых структур, развитие кредитной кооперации, а также производственных мощностей по переработке сельскохозяйственной продукции, которую производят крестьянские (фермерские) хозяйства и личные подсобные хозяйства.
- развитие социальной инфраструктуры села, улучшение жилищных условий сельского населения, поддержка общего развития и благоустройства сельских поселений [6-А].

9. В настоящее время компания «Таджикагролизинг» предлагает лизинговые услуги для аграрного сектора с 30-процентным первоначальным взносом, который лизингополучатель должен внести при получении техники, а остальные 70 процентов он обязуется выплатить в течение года, что очень дорого. Исследование показало, что направление финансовых ресурсов (процессы финансирования) на модернизацию материально-технической базы возможно за счет дехканских хозяйств с посевной площадью более 1 га и годовым доходом более 35 тыс. сомони. Что же касается других форм хозяйствования, то есть мелких хозяйств, то они вынуждены входить в центры технического обслуживания. На примере экономики Республики Таджикистан предложена оптимальная форма использования лизинга

как механизма удовлетворения потребностей субъектов с использованием других экономических инструментов - государственно-частное партнерство (ГЧП).

Рекомендации по практическому использованию результатов:

1. Для совершенствования методов и инструментов инвестиционного кредитования сельхозпредприятий Хатлонской области диссертант рекомендует усилить процесс кредитной кооперации хозяйствующих субъектов в аграрном секторе, что, как показывает практика зарубежных стран, может вырасти в специальную форму финансово-кредитной организации и облегчить доступ сельскохозяйственных предприятий региона к инвестиционному кредитованию.

2. Соискатель, рассмотрел особенности кредитования сельскохозяйственных предприятий в современной экономике и предложил принять специальные меры для обеспечения неуклонного роста кредитования сельскохозяйственных предприятий: создание кредитных кооперативов; расширение сети филиалов коммерческих банков в Хатлонской области и обеспечение здоровой конкуренции между ними; повышение уровня привлекательности и ликвидности сельскохозяйственных предприятий для инвестиционного кредитования и одновременно снижение высокого уровня кредитных рисков.

3. В качестве мер, связанных с государственной поддержкой сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области, предложены следующие меры: обновление и пересмотр концепции кредитной системы в сфере сельского хозяйства Таджикистана; использование новых кредитных инструментов, таких как факторинг и форфейтинг; расширение лизинговых операций; обеспечение максимального раскрытия основных направлений и видов расходов в бюджете; отмена неэффективных форм государственной поддержки производителей; внедрение эффективных форм бюджетной поддержки сельскохозяйственных предприятий путем компенсации части процентов по кредитам, полученным от коммерческих банков; субсидии на страхование сельскохозяйственных культур, развитие животноводства и производство высококачественных семян, восстановление плодородия почв; государственное финансирование природоохранной деятельности.

4. Направления по совершенствованию форм государственной поддержки в плане субсидирования кредитных вложений в разрезе правового и методического обеспечения кредитных вложений в сельском хозяйстве представлены на четырех уровнях: первый уровень - «Государственные стандарты и правила, регулирующие инвестиционную деятельность и кредитование организации»; второй уровень - «Нормативные правовые акты Национального банка Республики Таджикистан»; третий уровень - «Положение о коммерческих банках»; четвертый уровень - «Правовое и методологическое сопровождение инвестиционного проекта». На этом основании автор предложил внести соответствующие изменения в действующее законодательство в части легального определения «инвестиционного кредитования» в виде отдельной главы.

5. В диссертации обосновано создание специального Центра развития аграрных инвестиций для повышения инвестиционной привлекательности аграрного сектора. Особенностью отрасли в таком Центре является присутствие представителей органов государственной власти региона в лице Управления сельского хозяйства Хатлонской области, и ведущих коммерческих банков в сфере аграрного кредитования - ГСБ «Амонатбанк» и ОАО «Ориёнбанк», потенциальные

инвесторы, а также представители. Основной целью Центра станет привлечение инвестиционных ресурсов в аграрный сектор региона, как в форме кредитных вложений через коммерческие банки, так и в форме привлечения ресурсов иностранных инвесторов [3-А].

Перечень опубликованных работ автора по теме диссертационного исследования

Статьи в рецензируемых журналах:

[1-А] Давлатова Г.М. Рушди сармоягузории кишоварзӣ-асоси таъмини амнияти озукаворӣ // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, №4, саҳ 105-111.

[2-А] Давлатова Г.М. Омилҳои сармоягузори ва иноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, №4, саҳ (67).141-146.

[3-А] Давлатова Г.М Мафҳуми иқтисодии сармоягузорӣ ва қарз дар истеҳсолоти кишоварзӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон /Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2021. №3. саҳ.21-27.

[4-А] Давлатова Г.М. Арзёбии вазъи молиявӣ хоҷагидорӣ молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ вилояти Хатлон ҳамчун субъекти муносибатҳои қарзӣ // “Кишоварз”, 2022, №4(97). саҳ 180-186 ISSN 2074-5435

В других изданиях:

[5-А] Давлатова Г.М. Таҷрибаи соҳибкорӣ давлатҳои тараққикарда ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маводи конфронсияи илмӣ Ҷумҳуриявӣ “Саҳми олимони ҷавон дар рушди илм, иноватсия ва технологияи кишоварзӣ” 2020. С. 299-305.

[6-А] Давлатова Г.М. Нақши давлат дар сармоягузории соҳаҳои иқтисодиёт / Г.М. Давлатова, З. Б. Забиров, С. К. Ниязова / Маводи семинари илмӣ амалии минтақавӣ. “ Рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, заминаи мусоиди татбиқи саноатикунонии минтақа”, 2020. С.150-161.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Давлатова Гулрухсор Махмадрачабовна дар мавзуи: “Такмили усулҳо ва воситаҳои сармоягузори қарзӣ дар корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон)” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.00 – Иқтисодиёт (08.00.04.02 - Иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ)

Калидвожаҳо: сармоягузори қарзӣ, комплекси агросаноатӣ, кишоварзӣ, захираҳои қарзӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, маблағгузори қарзӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, қарздиҳии дарозмуддат, фаъолияти сармоягузорӣ, механизми қарздиҳӣ, субсидияҳои давлатӣ, бонкҳои тичоратӣ.

Сармоягузори қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ, бо дарназардошти нақши муҳим доштани он дар тақвияти соҳаҳои сармоягузорӣ ва инноватсионии хоҷагии қишлоқ ва дар маҷмӯъ истеҳсолоти агросаноатӣ, мавзуи диққати доираҳои васеи илмӣ қарор гирифтааст, аз ин рӯ, зарурати ҷустуҷӯи шаклҳо, усулҳо ва механизмҳои кам қардани арзиши захираҳои қарзии дарозмуддат мубрамии интиҳоби мавзуи таҳқиқотро асоснок менамояд. Мақсади таҳқиқот аз омӯзиш ва пешниҳоди тавсияҳои назариявӣ методӣ ва амалии илман асоснокшуда, ҷиҳати такмили усулҳо ва воситаҳои пешниҳоди сармоягузори қарзии соҳаи кишоварзӣ дар минтақа бо мақсади беҳтарсозии вазъи молиявӣ хоҷагидорӣ ва ҷоннок қардани қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ иборат мебошад.

Дар диссертатсия муҳтавои категорияи иқтисодии «сармоягузориҳои қарзӣ» аз нигоҳи тафриқаҳои хоси он аз қарздиҳии кӯтоҳмуддат ва маблағгузори лоиҳаҳо васеъ қарда шуда, хусусиятҳои амалқарди он дар шароити иқтисодии Тоҷикистон муайян қарда шудаанд. Муаллиф тамоюли тағйирёбии самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ ва молиявии корхонаҳои соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон ва ҳаҷми қарздиҳии онҳоро ошкор қардааст. Ба диссертант муяссар гардидааст, самтҳои асосии механизми қарздиҳии корхонаҳои кишоварзиро такмил дода, пешниҳодҳоро оид ба тағйир додани сохтори қарздиҳӣ ироа намояд. Тавсияҳо оид ба дасткашӣ аз монополияи воситаҳои молиявии давлатӣ ва татбиқи субсидияҳои давлатии барои қарздиҳӣ ба бонкҳои тичоратӣ ва ширкатҳои лизингӣ нигаронидашуда пешниҳод шудаанд.

Дар қор механизми такмили низоми субсидия асоснок қарда шуда, тавсияҳо ҷиҳати таъсис додани Фонди қарздиҳии сармоягузори бахши кишоварзӣ қорқард гардидаанд. Диссертант модели фаъолияти Маркази кишоварзии рушди сармоягузорӣ бо ҷалби намояндагони мақомоти мухталиф ҷиҳати ҷалби сармояи хориҷии хусусӣ ва муайян қардани муносибати методологии қобилияти сармоягузори қарзии ташкилотҳои кишоварзӣ дар асоси нишондиҳандаи умумии интегралӣ таҳия ва пешниҳод намудааст.

Ба сифати чораҳои дастгирии давлатии корхонаҳои кишоварзӣ дар вилояти Хатлон пешниҳод шудааст: таҷдид ва бознигари консепсияи низоми қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон; истифодаи фишангҳои факторинг ва форфейтинг; тавсеаи амалиёти лизингӣ; таъмини максималии ошкор намудани самтҳои асосӣ ва намудҳои хароҷот дар бучет; роҳандозии шаклҳои самарабахши дастгирии бучетии корхонаҳои кишоварзӣ тавассути ҷуброни қисми фоизи қарзҳои гирифташуда аз бонкҳои тичоратӣ; субсидияҳо барои суғуртаи зироатҳои кишоварзӣ, рушди чорводорӣ ва истеҳсоли тухмии хушсифат, барқароркунии ҳосилхезии хок; маблағгузори давлатӣ ба чорабиниҳои ҳифзи муҳити зист.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Давлатовой Гулрухсор Махмадраджабовны на тему: «Совершенствование методов и инструментов инвестиционного кредитования в сельскохозяйственных предприятиях Республики Таджикистан (на примере сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области)» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности: 08.00.00 – Экономика (08.00.04.02 – Экономика агропромышленного комплекса)

Ключевые слова: инвестиционное кредитование, агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, кредитные ресурсы, инвестиционная деятельность, кредитное финансирование, сельхозпредприятия, долгосрочное кредитование, инвестиционная активность, механизм кредитования, государственные субсидии, коммерческие банки.

Инвестиционное кредитование сельского хозяйства с учетом его важной роли в усилении инвестиционно-инновационной деятельности сельского хозяйства и агропромышленного производства в целом, находится в центре внимания широких научных кругов, поэтому, необходимость поиска форм, методов и механизмов снижения стоимости долгосрочных кредитных ресурсов, обосновывают актуальность выбора темы исследования. Целью исследования является изучение и предоставление научно обоснованных теоретических, методических и практических рекомендаций по совершенствованию методов и средств обеспечения кредитных инвестиций в агропромышленный комплекс региона с целью улучшения финансово-экономического положения и оживления кредитования сельскохозяйственных предприятий. предприятия.

В диссертации расширено содержание экономической категории «инвестиционное кредитование» в части ее специфических отличий от краткосрочного кредитования и проектного финансирования и определены особенности ее функционирования в экономических условиях Таджикистана. Автором выявлены тенденции изменения эффективности производственно-финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий Хатлонской области и объемов их кредитования. Диссертанту удалось совершенствовать основные направления механизма кредитования сельскохозяйственных предприятий и внести предложения по изменению структуры кредитования. Представлены рекомендации по отказу от монополии государственных финансовых инструментов и реализации государственных субсидий на кредитование коммерческих банков и лизинговых компаний.

В работе обоснован механизм совершенствования системы субсидирования, предложены рекомендации по созданию Фонда инвестиционных кредитов в агропромышленном комплексе. Диссертант разработала и представила модели деятельности Центра развития аграрных инвестиций с привлечением представителей различных органов власти с целью привлечения частного иностранного капитала и определения методологической взаимосвязи способности кредитных инвесторов сельскохозяйственных организаций по общему интегральному показателю.

В качестве мер государственной поддержкой сельскохозяйственных предприятий области, предложены: обновление и пересмотр концепции кредитной системы в сфере сельского хозяйства Таджикистана; использование инструментов факторинг и форфейтинга; расширение лизинговых операций; обеспечение максимального раскрытия основных направлений и видов расходов в бюджете; внедрение эффективных форм бюджетной поддержки сельскохозяйственных предприятий путем компенсации части процентов по кредитам, полученным от коммерческих банков; субсидии на страхование сельскохозяйственных культур, развитие животноводства и производство высококачественных семян, восстановление плодородия почв; государственное финансирование природоохранной деятельности.

ANNOTATION

on the abstract of the thesis of Davlatova Gulrukhsor Mahmadrabovna on the topic: “Improving the methods and tools of investment lending in agricultural enterprises of the Republic of Tajikistan (on the example of agricultural enterprises of the Khatlon region)” for the degree of candidate of economic sciences in the specialty: 08.00.00 - Economics (08.00.04.02 - Economics of the agro-industrial complex)

Key words: investment lending, agro-industrial complex, agriculture, credit resources, investment activity, credit financing, agricultural enterprises, long-term lending, investment activity, lending mechanism, government subsidies, commercial banks.

Investment lending to agriculture, taking into account its important role in strengthening the investment and innovation activities of agriculture and agro-industrial production in general, is in the focus of attention of a wide scientific community, therefore, the need to find forms, methods and mechanisms to reduce the cost of long-term credit resources justifies the relevance of the choice of topic research. The purpose of the study is to study and present evidence-based recommendations for increasing credit financing of agriculture in various conditions of the country, taking into account the economic situation of commodity producers and improving the financing mechanism at enterprises.

The dissertation expands the content of the economic category "investment lending" in terms of its specific differences from short-term lending and project financing and identifies the features of its functioning in the economic conditions of Tajikistan. The author revealed trends in the efficiency of production and financial activities of agricultural enterprises in the Khatlon region and the volume of their lending. The dissertation student managed to improve the main directions of the mechanism for lending to agricultural enterprises and make proposals for changing the structure of lending. Recommendations are presented on the abandonment of the monopoly of state financial instruments and the implementation of state subsidies for lending to commercial banks and leasing companies.

The paper substantiates the mechanism for improving the subsidizing system, offers recommendations for creating an Investment Loan Fund in the agro-industrial complex. The dissertation student developed and presented models of the activity of the Center for the Development of Agricultural Investments with the involvement of representatives of various authorities in order to attract private foreign capital and determine the methodological relationship between the ability of credit investors of agricultural organizations in terms of a common integral indicator.

As measures of state support for agricultural enterprises of the region, the following are proposed: updating and revising the concept of the credit system in the field of agriculture in Tajikistan; use of factoring and forfaiting tools; expansion of leasing operations; ensuring maximum disclosure of the main directions and types of expenditures in the budget; introduction of effective forms of budgetary support for agricultural enterprises by compensating part of the interest on loans received from commercial banks; subsidies for insurance of agricultural crops, development of animal husbandry and production of high-quality seeds, restoration of soil fertility; state financing of environmental activities.